

ORTA ASYA RAPORU

Dönüşüm Sürecinde
Türk Cumhuriyetleri

EKİM 2018

Burak Çalışkan

info@insamer.com

www.insamer.com

INSAMER
İHH İSLAMİ VE SOSYAL ARAŞTIRMA ANA MERKEZİ
İHH HANAFİ FİRHAN AND SOCIAL RESEARCH CENTER
بازارهای اجتماعی و اجتماعی

ORTA ASYA

ARAŞTIRMA 86

Araştırma 86
Orta Asya
Ekim 2018

Orta Asya Raporu

Dönüşüm Sürecinde Türk Cumhuriyetleri

©İNSAMER 2018

Bu yayının bütün hakları mahfuzdur. İNSAMER'in izni olmaksızın yayının metni herhangi bir formda yayımlanamaz, kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve dağıtımı yapılamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Hazırlayan: Burak Çalışkan

Genel Yayın Yönetmeni: Dr. Ahmet Emin Dağ

Editör: Ümmühan Özkan

Web Editörü: Zülfiye Zeynep Bakır

Referans için:

Çalışkan, Burak, *Orta Asya Raporu: Dönüşüm Sürecinde Türk Cumhuriyetleri*, Araştırma 86, İNSAMER, Ekim 2018.

Bu yazının içeriği ile ilgili bütün sorumluluk müellifine aittir.

Nuhun Gemisi

Sayfa Tasarım: Nuhun Gemisi

Baskı: Pelikan Basım

Maltepe Mh. Gümüşsuyu Cd.

Odin İş Merkezi No. 1/28 Topkapı-İSTANBUL

İNSAMER, İHH İnsani Yardım Vakfı'nın araştırma merkezidir.

Karagümrük Mh. Kaleboyu Cd.
Muhtar Muhittin Sk.No:6 PK.34091
Fatih / İstanbul - TÜRKİYE

İÇİNDEKİLER

Giriş	01
Rus İşgalleri ve Kadim Türkistan'ın Tahribatı	02
Kazakistan	07
Kronik Sorunlar ve İzlenen Politikalar	07
Küresel Denklemden Kazakistan'ın Artan Önemi	09
Kazakistan'da Siyasi Yapı	11
Sosyoekonomik Durum	11
Kazakistan'da Eğitim	12
Türkiye-Kazakistan İlişkileri	13
Özbekistan	14
Özbekistan'da Kronik Sorunlar ve İzlenen Politikalar	15
Özbekistan Dış Politikası	16
Özbekistan'da Siyasi Yapı	18
Sosyoekonomik Durum	19
Özbekistan'da Eğitim	20
Türkiye-Özbekistan İlişkileri	21
Türkmenistan	22
Türkmenistan'ın Kronik Sorunu: Doğalgaz Dağıtımı	22
Türkmenistan Dış Politikası	25
Türkmenistan'da Siyasi Yapı	27
Sosyoekonomik Durum	28
Türkmenistan'da Eğitim	28
Türkiye-Türkmenistan İlişkileri	30
Kırgızistan	31
Kırgızistan'da Kronik Sorunlar ve Dış Politika	31
Kırgızistan'da Siyasi Yapı	33
Sosyoekonomik Durum	34
Kırgızistan'da Eğitim	35
Türkiye-Kırgızistan İlişkileri	36
Sonuç	37
Sonnotlar	41

Giriş

Orta Asya, coğrafi ve siyasi açıdan oldukça farklı tanımlara sahip bir bölgedir. En dar anlamda Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) tarafından yapılan tanımlamada, Orta Asya'yı idari açıdan oluşturan unsurların Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan olduğu belirtilmiştir. SSCB'nin dağılmasının ardından Orta Asya tanımlaması içerisinde Kazakistan da dâhil edilmiştir. Geniş anlamda ise Afganistan ve Pakistan'ın kuzeyi, Doğu Türkistan, Rusya'nın güneydoğusu ve Moğolistan ile İran'ın kuzeydoğusu da Asya'nın okyanuslardan uzak iç kesimlerini tanımlamak için kullanılan bu coğrafi terim içerisinde yer almıştır. Tarihî açıdan ise Türk uygarlığının beşi-

ği olan bölge, asırlar boyu "Türkistan" olarak adlandırılmıştır.

Orta Asya ile ilgili bu belirtilenler haricinde daha birçok tanım olsa da akademik çalışmalarda bu kavram, daha çok Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası ortaya çıkan devletleri kapsayacak şekilde kullanılmaktadır. Bu raporda ise Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Kırgızistan olarak adlandırılan Orta Asya Türk cumhuriyetleri ele alınacaktır.

1990'lı yıllarda uluslararası sistemde bağımsız devletler olarak beliren bu ülkelerle ilgili açıklamalara geçmeden önce, bölgenin kaderini değiştiren ve bir anlamda bu devletlerin bugün sahip oldukları kronik sorunların temelini oluşturan Rus işgalinin ele alınması gerekmektedir.

RUS İŞGALLERİ VE KADİM TÜRKİSTAN'IN TAHRİBATI

15. yüzyıldan itibaren fetihlerle sürekli genişleyen Rusya; Kazan, Astrahan ve Sibirya hanlıklarını ele geçirmesinin ardından 17. yüzyılla birlikte Orta Asya bölgesine yönelik askerî hamleler başlatmıştır.

15. yüzyıldan itibaren fetihlerle sürekli genişleyen Rusya; Kazan, Astrahan ve Sibirya hanlıklarını ele geçirmesinin ardından 17. yüzyılla birlikte Orta Asya bölgesine yönelik askerî hamleler başlatmıştır. Bölgede uzun yıllara dayalı önemli ticari faaliyetleri bulunan Ruslar, bu dönemde İngiliz tüccarların Orta Asya'daki etkinliklerini arttırmasından rahatsız olmaya başlamıştır. Moskova yönetiminde endişe yaratan bu durum, söz konusu askerî girişimlerin önünü açmıştır. Ayrıca Rusya'nın güney sınırlarının güvenliğini sağlama düşüncesi de bu hareketlilikte önemli rol oynamıştır.¹

Bu tarihlerde Orta Asya bölgesinde birkaç hanlık bulunmaktaydı. Göçebe yaşam tarzının örneklerinin daha çok görüldüğü kuzey bölgesinde Kazak Hanlığı hüküm sürerken, yerleşik yaşam tarzının olduğu güney bölgelerinde ise Buhara ve Hive hanlıkları yer almaktaydı.

Ruslar başta kendilerine bağlı olan Kazak birlikleri ile bölgede etkinlik kurmaya çalışsa da özellikle Hive Hanlığı bu Kazak birliklerini

mağlup etmiştir. Bölge hanlıkları I. Petro dönemine kadar devam eden saldırılara karşı koyabilmiş ve Rusları kendi varlıklarına karşı bir tehdit olarak görmemişlerdir. Ancak I. Petro'nun tahta çıkması ve ülkesini bir imparatorluk haline getirme isteği, Rusya'nın Orta Asya siyasetini değiştiren önemli etkenlerden biri olmuştur. Özellikle Hindistan ile ticari bağlantılar kurmak isteyen Petro, bunun için Orta Asya'yı kilit önemde görmüştür. Balkaş Gölü kenarına kaleler inşa ettiren Petro, göçebe hayatın hâkim olduğu Kırgız bölgesini 1720 yılında ele geçirmiştir. Güney yönündeki ilerlemelerini sürdüren Rus birlikleri, Hive Hanlığı'nı mağlup etseler de Petro döneminde Orta Asya'yı tamamen ele geçirememişlerdir. Petro sonrası dönemde; 1735'te Orenburg, 1754'te İletsk, 1773'te Orsk şehirleri kurularak Orta Asya seferlerinin yapılması kolaylaştırılmıştır.²

19. yüzyılda Rusya ve İngiltere arasında yaşanan ve daha sonradan "Büyük Oyun" olarak adlandırılan küresel mücadelede Orta As-

Rusların bir asrı aşan Orta Asya egemenliğinde izlenen farklı politikalar bölgenin bugün karşı karşıya kaldığı kronik sorunların temelini oluşturmuştur.

ya'nın önemi daha da artmıştır. Bu yıllarda Rus Çarlığı da bölgedeki askerî faaliyetlerini yoğunlaştırmıştır. Özellikle Çar II. Aleksandr dönemi ile birlikte Rusya, bölgede askerî anlamda büyük başarılar kazanmıştır. 1865'te Taşkent, 1866'da Cizzak ele geçirilmiş; 1867 yılında da Rusya'ya bağlı Türkistan askerî bölgesi oluşturulmuştur. Hive ve Hokand hanlıkları mağlup edilerek Semerkand ve Buhara işgal edilmiştir. 1880'lerde Orta Asya nerdeyse tamamen Rus Çarlığı tarafından ele geçirilmiştir.³

Üç asırdan fazla süren Rusya'nın Orta Asya'ya egemen olma mücadelesi ve İngiltere ile rekabeti, 1907 yılında imzalanan anlaşmayla da tescillenmiştir. Bu anlaşmayla Rusya Afganistan'ın İngiltere nüfuzu altında olduğunu kabul ederken İngiltere de Orta Asya'yı Rusya'ya bırakmıştır. Rusya'nın Orta Asya üzerindeki hâkimiyeti Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılmasına kadar sürmüştür.⁴

Rusların (Çarlık ve Sovyetler Birliği dönemi) bir asrı aşan Orta Asya egemenliğinde izlenen farklı politikalar bölgenin bugün karşı karşıya kaldığı kronik sorunların da temelini oluşturmuştur.

Bölgenin ilk ele geçirildiği dönemde, Kazak bozkırlarında veya göçebe bir yaşam süren halklara karşı çok sert bir politika izleyen Rusya, var olan kültürel yapı ve değerleri tamamen ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Güneydeki yerleşik Özbek bölgelerinde ise ilk dönemde daha dikkatli politikalar yürüten Ruslar, bölgede bulunan bazı dinî yapılara ve vakıflara uzun süre müdahale etmemiştir.⁵ Ancak zamanla bölgede çıkan isyanlar, Rusların otoriteyi sağlayabilmek için daha sert politikalar izlemesi gerektiği tartışmalarını gündeme getirmiştir. Ayrıca Orta Asya'nın Rus başkentine olan uzaklığı dikkate alındığında, Çar'dan

ziyade bölge valileri ve generaller Orta Asya politikalarında inisiyatif almıştır. Bölgede bulunan bu Rus yöneticilerin kendi aralarındaki rekabetin bir sonucu olarak da buradaki Türk halkları belli aralıklarla çeşitli katliamlara maruz kalmıştır.⁶

Öte yandan Orta Asya'nın fethi Çarlık nüfusuna milyonlarca Müslüman'ın dâhil olması anlamına da gelmiştir. Daha erken dönemde Tataristan ve Kırım'ı işgal ederek Müslüman tebaa ile karşılaşan Ruslar, ilk dönemde İslam'ı düşman olarak algılasalar da yeni fetihlerle birlikte ülke içindeki Müslüman nüfusun çoğalmasıyla yeni politikalara ihtiyaç duymuşlardır. Rus Çarlığı'nın Müslüman tebaayı denetim altında tutabilme düşüncesinin bir ürü-

Rus Çarlığı döneminden itibaren bölgede planlı bir nüfus politikası yürütülmüştür. Ruslar ilk önce Kazak bozkırlarına, ardından da topluluklar halinde güneye doğru göç etmiştir. Sovyetler Birliği döneminde de devam eden bu göçlerden en fazla etkilenen bölge ise Kazakistan olmuştur.

nü olarak da Kırım, Orenburg ve Ufa gibi bölgelerde müftülükler açılmıştır. Moskova ile yakın ilişkiye sahip Müslüman din adamları, Rus siyasetinin Müslüman halk nezdinde benimsenmesi adına önemli bir görev üstlenmiştir.⁷

Sovyetler Birliği döneminde ise katı bir din karşıtı siyaset izlenmiş ve İslami düşünce bölgede büyük darbe almıştır. Vatandaşların Sovyet sistemine tam olarak entegre olmasının önündeki en büyük engel din olduğunu düşünen Moskova yönetimi, uyguladığı sert politikalarla bölgede ulemanın etkisini kırmıştır. Vakıflara önce el konulmuş, ardından tamamen ortadan kaldırılmışlardır. 1930'larla birlikte de Müslüman dinî liderler tutuklanmış ve

bunların da pek çoğu öldürülmüştür. Kısa süre içinde İslami okulların hemen hemen hepsi kapatılmıştır.⁸

Orta Asya'nın denetim altında tutulabilmesi için izlenen dinî politikaların yanında Rus Çarlığı döneminden itibaren bölgede planlı bir nüfus politikası da yürütülmüştür. Ruslar ilk önce Kazak bozkırlarına, ardından da topluluklar halinde güneye doğru göç etmişlerdir. Sovyetler Birliği döneminde de devam eden bu göçlerden en fazla etkilenen bölge Kazakistan olmuştur. 1939 gibi erken bir dönemde bile Kazakistan nüfusunun yalnızca üçte birini Kazaklar oluştururken ülkedeki en kalabalık etnik grubu Ruslar oluşturmaktaydı. Bir asırdan fazla süren bu nüfus politikasının sonuçları 1980

sayımında açıkça görülmüştür. 1980 verilerine göre Sovyetler Birliği'ndeki Rus nüfusun yaklaşık beşte biri Rusya dışındaki topraklarda yaşamaktaydı. Ayrıca Rus/Slav olmayan 14 cumhuriyetin toplam nüfusunun yaklaşık %18'i Ruslardan oluşmaktaydı.⁹ Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra da Kazakistan başta olmak üzere Orta Asya'daki bütün devletler bünyelerinde önemli oranda Rus bulundurmaya devam etmiştir. Orta Asya'daki Ruslar bugün hâlâ zaman zaman siyasi, sosyal ve ekonomik anlamda bulundukları devletlere problem oluşturabilmektedir.

Rus Çarlığı azınlıklara karşı çok katı bir Rus dil ve kültür empozesi politikası izlemiş ancak Bolşevikler iktidara geldiklerinde bu tür politikalara karşı olduklarını belirtmişlerdir. Özellikle Lenin, Rus Şovenizmine karşıydı ve Sosyalizmin oturması için Rus milliyetçiliğinin bastırılması gerektiğini düşünüyordu. Bu bağlamda da Orta Asya'da bilhassa Müslüman halklar arasında Sosyalizmin benimsenmesi için ilk dönemde yerel kültür ve dillere karşı daha açık bir politika izlenmiştir. Ancak Lenin'in yerel dillerde eğitim hakkı uygulaması çok olumlu bir politika gibi yansıtılsa da işleyişi ve sonuçları Türk halkları açısından çok yıkıcı olmuştur. Sovyetler Birliği, Orta Asya'yı dil merkezli cumhuriyetlere bölerek yerel milliyetçiliğin yükselmesini sağlarken, Türk dünyasının dile dayalı birliğini de parçalamıştır. Böylelikle bölge çok daha yönetilebilir bir hale getirilmiştir.¹⁰

Ancak yine de Lenin döneminde yerel dillere verilen serbestlik Orta Asya halkları arasında Türk dili ve alfabe konusunda yeni arayışları gündeme getirmiştir. 1920'li yıllarda Sovyetler Birliği içerisinde yaşayan Türkler arasında başlayan Latin alfabesi esaslı "Yeni Türk Alfabesi"

ne geçiş tartışmaları, 1930'da hemen hemen bütün Türklerin "Birleştirilmiş Yeni Türk Alfabesi"ni kabul etmesi ve kullanması ile sonuçlanmıştır. Özellikle 1928 yılında Türkiye'nin de Latin alfabesini kabul etmesiyle bütün Türkler arasında alfabe birliği sağlanmış ve sonuçta dil birliğine giden yol açılmıştır.¹¹

Ancak Stalin, Lenin'in tam tersi olarak Rus milliyetçiliğini değil azınlık milliyetçiliğini tehlikeli buluyordu. Bundan dolayı da Stalin ile birlikte Ruslaştırma politikası tekrar başlamıştır. "Birleştirilmiş Yeni Türk Alfabesi" de Sovyetler Birliği'nin geleceği adına bir tehdit olarak algılanmış ve Rus yöneticiler sadece bu yeni alfabeyi ortadan kaldırıp yerine Kiril alfabesini kabul ettirmekle yetinmemiş, kendi vatandaşları arasından olan ve Türklerin ortak Latin alfabesine geçişi konusunda çalışan, bu yönde çaba gösteren pek çok bilim insanı ve düşünürü de sürgün ve idamlarla yok ederek Türkler arasındaki bu önemli olayın bütün izlerini silmeye çalışmışlardır.¹²

Ulus kavramının Sovyet öncesi Müslüman siyasi kültürü içinde neredeyse hiçbir karşılığı yoktur. Cedidçiler¹³ kendilerini pan-Türkçü veya pan-İslamcı olarak tanımlarken bazı elitler de Hokand veya Buhara gibi bölgesel devletlerle bağ kuruyordu. Ancak Stalin ile birlikte Sovyet rejimi, Müslümanların hem mensubu oldukları alt-ulusal kabile bağlılıklarını hem de üst-ulusal dinî veya etnik farkındalıklarını ortadan kaldırmaya yönelik bir adım olarak onları çok sayıda otonom yapıya ayırmıştır. Müslümanların Sovyet siyasi düzeniyle bütünleşmesini kolaylaştıracak ulusal kimlikler desteklenmiştir. 1940'lardan itibaren pan-Türkçü edebiyat üzerinde siyasi baskı oluşturulmuş ve milliyetçi şair ve entelektüeller ortadan kaldırılmıştır.¹⁴

1930'lu yıllarla birlikte Rus okulları ve Rusçanın kullanımı Sovyetler Birliği sınırları içerisinde her alanda yaygınlaşmıştır. Orta Asya'da açılan Rus okulları, yerli halkın çocuklarıyla ilgili gelecek kaygısından dolayı, kısa sürede popüler hale gelmiştir. Her geçen yıl yerel dillere rağbet azalmış Rusçaya olan ilgi ise artmıştır. Rusça tüm Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi Orta Asya'da da üstün bir konum kazanmış, üst kademelerde herhangi bir görev alabilmek için çok iyi derecede Rusça bilmek bir zorunluk haline almıştır.¹⁵

Orta Asya'daki ekonomi politikaları da tam olarak sıfırdan başlatılmıştır. Özellikle 1914'ten 1920'ye kadar süren iç savaş, kıtlık ve daha birçok başka soruna sebep olmuştur. Hasılı bu yıllarda bölge ekonomisini devrim öncesi sürece getirebilmek için bile zaman geçmesi gerekmiştir. Sovyetler bölgede kolektif çiftlikler oluşturmuş, bu uygulama özel çiftlik ve özel büyükbaş sürülerini yok ederken, Orta Asya'da bir milyona yakın kişinin ölmesine neden olmuştur.¹⁶

En dikkat çekici politikalardan biri de pirinç ve diğer mahsullerin zarar görmesi pahasına pamuk üretimine geçilmesi olmuştur. 1928 yılı itibarıyla 1913 seviyesine göre tarım ve sanayi üretiminde %70'lik bir artış yaşanmıştır. Orta Asya cumhuriyetlerinin tarım ve sanayide ortaklaştırılması da 1928'de başlatılmış; bu doğrultuda devlet çiftlikleri ve kooperatifler kurulmuştur. 1934'e gelindiğinde tarımsal üretim üzerindeki devlet kontrolü merkezileştirilmiştir.¹⁷

1937 yılında kolektifleştirilme yaklaşık %95 oranında tamamlanmıştır. Örneğin Tacikistan, öncesinde sadece kendi geçimini sağlayabilen bir bölge iken artık ihracata yönelik pamuk, tahıl, meyve ve çiftlik hayvanı üreten bir bölge haline

gelmiştir. 1960'ların sonlarına doğru pamuk toplamada makineye geçilmiş ve yeni sulama alanları açılmıştır. Kruşçev'in Kazakistan'daki "Bakir Topraklar" programı ile bölgedeki göçebe kırsal hayatın yerleşik tarım hayatına dönüşme süreci de tamamlanmıştır.¹⁸

SSCB sisteminin oluşturulması Orta Asya halklarının Sovyet toplumuna entegre edilmesini gerekli kıldığından Sovyet yönetimi, Orta Asya halklarını Rus bürokratik ve siyasi mekanizmasına dâhil etmiştir. Bu çerçevede, Komünist Parti içinde yer alan Müslüman milliyetçi burjuvazi görevlerinden uzaklaştırılırken buralara Ruslara karşı daha sadık olacaklarına inanılan yerli proleter kadrolar yerleştirilmiştir.¹⁹

1960'lardan itibaren Sovyet eğitim sisteminin gelişmesiyle birlikte Müslümanların hükümet ve parti içinde daha fazla istihdam edilmesi mümkün olmuş ve yerel katılım daha fazla desteklenmiştir. Bu gelişmeler bir süre sonra bölgede bulunan eğitimsiz ve yerleşik olmayan Rus göçmenlerin alt sınıf olarak görülmesine yol açmıştır. Özellikle 1964 yılında Brejnev'in iktidara gelmesiyle birlikte İslam'a ve ulusal kültüre bakışta yaşanan yumuşama, yerel yöneticilerin sayısını artırmış; bu süreçte asimilasyon değil entegrasyon politikası izlenmiştir.²⁰

1980'lerle birlikte Sovyetler Birliği hem siyasi hem de ekonomik olarak güç kaybetmeye başlamıştır. Özellikle Gorbaçov'un "Glasnost" ve "Perestroyka" uygulamaları birlik içindeki dağılmayı hızlandırmış ve 1990'da Baltık ülkelerinin başlattığı bağımsızlık ilanlarını hızlı bir şekilde birliğin diğer üyeleri izlemiştir. 1991 yılı itibarıyla bağımsızlıklarını ilan eden Orta Asya Türk cumhuriyetleri de dünya devletler sahnesinde tekrardan yer almaya başlamıştır.

KAZAKİSTAN

Ülkenin güneydoğusunda, Kırgızistan sınırına yakın Almatı şehri ilk başkent olarak ilan edilmiş ancak ulusal bütünlüğü sağlama düşüncesiyle 1998'in Aralık ayında başkent Rus nüfusun yoğun olduğu Astana'ya taşınmıştır.

➤ Kazakistan 16 Aralık 1991 tarihinde Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlığını elde etmiştir. Ülkenin güneydoğusunda, Kırgızistan sınırına yakın Almatı şehri ilk başkent olarak ilan edilmiş ancak ulusal bütünlüğü sağlama düşüncesiyle 1998'in Aralık ayın-

da başkent Rus nüfusun yoğun olduğu Astana'ya taşınmıştır. Bağımsızlıktan itibaren ülkede cumhurbaşkanlığı görevini Nursultan Nazarbayev yürütmektedir. 2018 verilerine göre nüfusu 18,5 milyonu aşan Kazakistan, oldukça heterojen bir yapıya sahiptir.

KRONİK SORUNLAR VE İZLENEN POLİTİKALAR

➤ Kazakistan bağımsızlıkla birlikte üç temel problemle karşı karşıya kalmıştır. Bunlardan ilki ülkenin etnik/demografik yapısıdır. 1989 verilerine göre 16,5 milyon olan ülke nüfusu içinde Kazakların oranı %39,7 iken Rusların oranı %37,8'di. Nüfusun geriye kalan büyük kısmı ise Belarus, Alman ve Ukraynalılardan oluştuğu için Avrupalılar Kazakistan nüfusu-na göre çoğunluk durumundaydı. Bu ise özellikle ülkenin kuzey bölgelerin-

de yoğunlaşan Rus nüfusun etnik siyasal bir tutum içerisine girmesi halinde bölgenin Rusya'ya bağlanması gibi bir süreci başlatma potansiyeli barındırması yanında, Azerbaycan'da Ermeni azınlığın yol açtığı gibi bir iç savaş riski de barındırıyordu.²¹

İkinci temel sorun ise Kazakistan ekonomisinin finansal ve sektörel açıdan Moskova'ya ciddi anlamda bağımlı olması durumuydu. Kazakistan'ın bağımsızlığını elde ettiği dö-

nemde bile ülke sanayiinin %43'ü doğrudan Rusya'nın kontrolü altındaydı. Rus nüfusun yoğunlaştığı ülkenin kuzeyinde bulunan sanayi tesisleri, Rus pazarı ile iç içe geçmiş durumdaydı. Bundan dolayı da Kazakistan'ın ticaret yapısı uzun süre Rus ekonomisine bağımlı hareket etmiştir.²²

Üçüncü temel sorun ise Rusya tarafından kontrol edilen askerî/nükleer tesislerdi. Semipalatinsk'te bulunan nükleer deneme alanı, nükleer başlık taşıyan 1.000'den fazla füze ve Baykonur Uzay Üssü Kazakistan sınırları içerisinde kaldığı için Kazak yönetimi Rus baskısını sonuna kadar hissediyordu.²³

Bağımsız Kazakistan'da kronikleşen bu üç temel sorun, Astana yönetiminin sosyoekonomik olarak Rusya'dan bağımsız hareket etmesini uzun süre engellemiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası kendisine yeni bir yön arayışı içerisinde olan Rusya'da da daha ilk dönemden itibaren pek çok siyasetçi ve akademisyen Kazakistan'ın kuzeyini ve orada yaşayan Rusları işaret ederek bölgenin Rusya'ya katılması gerektiğini savunmuştur. Kuzey Kazakistan'da yoğunlaşan Rus nüfus ve Moskova'ya ekonomik bağımlılık, Nursultan Nazarbayev'in politikalarında realist davranmasını zorunlu hale getirmiştir. Bu sebeple Nazarbayev ilk olarak hem Rus yerleşimcilerle hem de Rusya ile önemli anlaşmazlıklar yaşanmamasına çalışarak bağımsız bir devlet yapılanması oluşturmak için uğraş vermiştir; ancak bu sorunları aşmadan dış politikada bağımsız hareket etme olanağı da bulamamıştır. Nitekim Kazakistan, Rusya'nın organize ettiği bütün bölgesel iş birliği girişimlerine dâhil olmuştur.

Kazakistan'ın demografik yapısı, izlenen politikalar sonucu zaman içerisinde değişmiştir. Bağımsızlık sonrasında Kazakistan'da bulunan Rus-

ların önemli bir kısmı geniş gruplar halinde Rusya'ya göç etmeyi tercih etmiştir. Ayrıca Astana yönetiminin çağırısı üzerine Moğolistan başta olmak üzere diğer ülkelerde bulunan pek çok Kazak da ülkesine dönmüştür. Geri gelen bu Kazaklar Kuzey Kazakistan'a yerleştirilmiştir.²⁴ Yine Kazakların doğum oranlarının Ruslara göre oldukça yüksek olması da demografideki değişimi etkileyen önemli bir faktör olmuştur. 2018 verilerine göre de bugün 18 milyonu aşan Kazakistan nüfusunun %65'ini Kazaklar, %21'ini ise Ruslar oluşturmaktadır. Kazakların ülkedeki çoğunluğu sağlamaları ve Rusların nüfus içindeki oranlarının 1990'lara göre yarı yarıya düşmesi, Astana yönetiminin elini güçlendirmiştir.²⁵

Kazakistan, üçüncü temel sorun olarak görülen ülkedeki nükleer tesis ve füzelerin durumu konusunu kendi politikalarından ziyade Rusya ve ABD'nin kararlarıyla belirleyebileceğinin farkında olmuştur. Bundan dolayı da 1993 senesinde ülkedeki nükleer füze başlıklarını Rusya'ya devretmeyi kabul etmiş ve bu devir süreci 1995 yılında tamamlanmıştır. Kazakistan'ın farklı bölgelerine dağılmış olan Sovyet askerî üsleri ise imzalanan anlaşmalarla belirli süreler için Rusya'ya kiralanmıştır. İlerleyen süreçte yapılan anlaşmalarla da Kazakistan'da bulunan askerî tesisler Rus yapımı silahların deneme merkezi haline getirilmiştir. Bugün Rusya'nın Kazakistan'ın farklı bölgelerinde toplam 11 milyon hektar civarında bir alana karşılık gelen yedi farklı askerî tesisi bulunduğu bilinmektedir.

Kazak ekonomisinin gelişmesi konusu Nazarbayev'in ilk dönemden itibaren en fazla öncelik verdiği meselelerden biri olmuştur. Ülkenin sahip olduğu zengin maden ve enerji kaynaklarından dolayı sanayiinin de bu alanlara göre geliştirilmesine çalışıl-

Kazakistan yönetimi ülkedeki Rus etkisini dengeleyebilmek adına hem Batı ve Çin ile hem de Türkiye ve İran gibi bölgesel güçlerle ilişkilerini geliştirmiştir.

miştir. Ancak mevcut petrol ve doğal gazın Rusya üzerinden Batı'ya ulaştırılmak durumunda olması, uzun süre Moskova'ya karşı ayrı bir bağımlılık yaratmıştır. 1990'ların başında başta ABD olmak üzere Batılı ülkelerin bölgedeki ekonomik hamlelerine Moskova farklı yöntemlerle tepki gösterse de zamanla hem Batılı şirketler hem de Çin, Kazak ekonomisinde oldukça güçlü bir yer edinmiştir. Özellikle Çin, 1997'den itibaren Kazakistan'ın petrol ve doğalgaz sektöründe önemli bir aktör olmaya başlamış ve Kazak enerji kaynaklarının Çin pazarlarına taşınması amacıyla da boru hatları inşa edilmiştir. Bugün Çin şirketlerinin Kazakistan'ın

enerji piyasasındaki toplam payının %25 olduğu tahmin edilmektedir.²⁶ Bu oranın zamanla daha da artacağı ön görülmektedir.

Bunlara ilaveten Çin Devlet Başkanı Xi Jinping'in 2013 yılında Kazakistan'da yaptığı bir konuşmayla dünyaya duyurduğu Yeni İpek Yolu Projesi'nde de önemli aşamalar kaydedilmiştir. 2014 yılında Kazakistan ve Çin arasında imzalanan 30 milyar dolarlık anlaşma, Kazakistan'ın projedeki önemini göstermiştir. Çin'in yanında İtalya, Hollanda ve İsviçre gibi Batılı ülkelerle geliştirdiği güçlü ticari ilişkiler de Kazak ekonomisinin Rusya'ya olan bağımlılığını önemli ölçüde kırmıştır.

KÜRESEL DENKLEMDE KAZAKİSTAN'IN ARTAN ÖNEMİ

➤ Nursultan Nazarbayev, Rusya ile ilişkileri her zaman üst seviyede tutsa da genellikle çok yönlü bir dış politika izlemeye çalışmıştır. Kazakistan yönetimi ülkedeki Rus etkisini dengeleyebilmek adına hem Batı ve Çin ile hem de Türkiye ve İran gibi bölgesel güçlerle ilişkilerini geliştirmiştir. Özellikle bağımsızlıkla birlikte belirginleşen bazı temel sorunların zaman içerisinde belli ölçülerde çözülmesi, iç ve dış politikada daha kritik adımlar atılmasını sağlamıştır.

2010 yılında Nobel Barış Ödülü'ne de aday gösterilen Nursultan Nazarbayev, uluslararası alanda izlediği çok yönlü politikalarından dolayı "uzlaştırıcı lider" olarak kabul görmüştür. Kazakistan lideri, bu role uygun olarak da 2013 yılında İran'la P5+1 ülkeleri arasında gerçekleştirilen görüşmelere Almatı'da ev sahipliği yapmıştır. Ayrıca 24 Kasım 2015 tarihinde bir Rus savaş uçağının Türk hava sahasını ihlal ettiği için Türk jetlerince düşürülmesi

sonrası gerginleşen Türk-Rus ilişkilerinin normalleştirilmesi sürecinde de Nazarbayev devreye girmiş ve iki ülke arasında arabulucu rol oynamıştır. Yine Suriye savaşının gidişatını değiştiren Türkiye, İran ve Rusya arasındaki görüşmeler de Astana'da yapılmıştır.

Petrol ve doğalgaz zengini olan Kazakistan'ın uluslararası ilişkilerde son zamanlarda artan etkisi, bağımsızlık sonrası ülkenin karşı karşıya kaldığı temel sorunların belli oranlarda çözülmesiyle gerçekleşebilmiştir. Kazak lider Nazarbayev, ülkesini kısa sürede Asya'nın diplomasi merkezi haline getirmiştir.

Vladimir Putin Rusya'sı ve Xi Jinping yönetimindeki Çin ile yakın ilişkileri olan Kazakistan yönetiminin Donald Trump liderliğindeki ABD ile de önemli bir ortaklığı bulunmaktadır. Trump'ın özellikle İran nükleer müzakerelerinde aracı rol oynayan Kazakistan'ın Kuzey Kore'nin nükleer programı ile ilgili de önemli bir müttefik olacağını belirtmesi ve

Kazakistan'ı "stratejik ortak" olarak ilan etmesi, Kazak diplomasisi açısından büyük bir başarı olarak yorumlanmıştır.

Nazarbayev'in bu önemli diplomatik çabaları yanında, son dönemde iç politikada attığı bazı adımlar da dikkat çekicidir. Kazak lider, 12 Nisan 2017'de resmî internet sitesinde yayımlanan "Oryantasyon: Geleceğin Manevi Canlanması" isimli makalesinde, Kazakistan hükümetine 2017 sonuna kadar Kazak Kiril alfabesinden Latin alfabesine geçiş için hazırlanma talimatı vermiştir. 1990'ların başında Azerbaycan, Özbekistan ve Türkmenistan Kiril alfabesinden Latin alfabesine geçme kararı alırken Kazakistan, hem kendi içindeki Rus nüfustan hem de Rusya'nın vereceği reaksiyondan çekindiği için alfabe ile ilgili bir karar almamıştır. Çünkü

Kiril alfabesinden Latin alfabesine geçiş yeni kurulan bu cumhuriyetlerde Rus etkisinin sınırlandırılması anlamı taşıdığından Rusya'yı rahatsız eden bir hamle niteliğindeydi. 2017 sonu itibarıyla Latin alfabesi esasında bir Kazak alfabesi hazırlayan Kazakistan, 2018'de tüm ortaokul kitaplarının; 2025 yılına kadar da tüm kitap, dergi ve resmî belgelerin Latin alfabesi esası ile yayınlanması için çalışmalar başlatmıştır.

Ocak 2017'de istikrarlı ve modern bir devlet yönetimi için yetkilerinin bir kısmını parlamentoya devretmeyi düşündüğünü açıklayan Nazarbayev, bu hamlesiyle Batı kamuoyu nezdinde olumlu bir imaj oluşturmaya çalışmıştır. Nitekim Mart 2017'de yapılan anayasa değişikliğiyle de görevlerinin bir kısmını hükümete ve parlamentoya devretmiştir.

KAZAKİSTAN'DA SİYASİ YAPI

Kazakistan Anayasa'sında yapılan değişikliklerle yalnızca Nursultan Nazarbayev'e ömür boyu seçilebilme hakkı tanınmıştır.

➤ Kazak Anayasası 28 Ocak 1993 tarihinde kabul edilmiştir. Anayasa ülkenin idari şeklini "başkanlık sistemiyle yönetilen, üniter, laik, demokratik, sosyal bir hukuk devleti" olarak tanımlamaktadır. Kazakistan'da parlamento iki kanatlıdır. Ülkede federal bir sistem söz konusu olmasa da bir senato ve bir millet meclisi bulunmaktadır. Kazakistan idari açıdan 14 idari eyalet (Oblast) ve iki özel bölge (Almatı ve Astana) olmak üzere 16 bölgeye ayrılmıştır. Senato 16 idari bölgeden ikişer kişi ve cumhurbaşkanının seçtiği 15 kişi olmak üzere 47 kişiden oluşmaktadır. Senato üyelerinin görev süresi altı yıldır ve üyelerin yarısı üç yılda bir yenilenmektedir. Parlamentonun alt kanadı olan meclis ise 107 milletvekiliinden oluşmaktadır.²⁷

Yürütmenin başı cumhurbaşkanıdır. Başlangıçta cumhurbaşkanı

nın görev süresi yedi yıl iken Mayıs 2007'de yapılan anayasal değişiklikle bu süre beş yıla indirilmiştir. Cumhurbaşkanı en fazla iki dönem için seçilebilmektedir. Ancak bu maddeye bir istisna getirilmiş ve anayasada yapılan değişikliklerle yalnızca Nursultan Nazarbayev'e ömür boyu seçilebilme hakkı tanınmıştır. Nazarbayev'in isteği üzerine yapılan anayasa değişikliği ile de devlet başkanının bazı yetkileri hükümete ve parlamentoya devredilmiştir.

Ocak 2012'den itibaren de mecliste ilk defa %7 barajını aşan üç siyasi parti yer almaya başlamıştır. Barajı aşan Nur Otan, Ak Jol ve Komünist Halk Partisi'nin mecliste bulunması, ülkede parlamenter demokrasinin yerleşmesi adına önemli bir gelişme olarak görülmektedir.

SOSYOEKONOMİK DURUM

➤ Ülke nüfusunun büyük bölümü kuzey ve güneydeki kentsel bölgelerde yoğunlaşmaktadır. Özellikle iç kesimlerdeki nüfus yoğunluğu bir hayli düşüktür. 2018 verilerine göre Kazakistan'da kentsel nüfus oranı %60'lara yaklaşmaktadır. Almatı 1.830.000, Astana 1.060.000, Çimkent 980.000'lik nüfusu ile Kazakistan'ın en yüksek nüfuslu şehirleridir.

Önemli fosil yakıt rezervlerine, uranyum, bakır ve çinko gibi mineral ve metallere sahip olan Kazakistan'ın ayrıca hayvancılık ve tahıl dayalı büyük bir tarım sektörü de vardır. Kazak hükümeti, ekonominin petrole aşırı bağımlı olmasından rahatsız olduğu için ilaç, telekomünikasyon, gıda işleme gibi alanlara yönelerek ekonomiyi çeşitlendirmeyi amaçlamaktadır.

Kazakistan'ın başlıca ihracat maddelerini petrol ve doğalgaz ürünleri oluştururken, demir metalleri, çeşitli kimyasallar, tahıl ürünleri, et ve kömür de ülkeye önemli bir gelir sağlamaktadır. İtalya, Çin ve Hollanda Kazakistan'ın en fazla ihracat yaptığı ülkelerdir. Kazakistan'ın ithal ettiği ürünlerin başında makine, metal ürünleri ve çeşitli gıda maddeleri gelmektedir. Rusya, Çin ve Almanya, Kazakistan'ın en fazla ithalat yaptığı ülkelerdir.

Kazakistan'daki eski savunma sanayi ve ülke geneline dağılmış radyoaktif veya toksik kimyasal alanlar, canlı yaşamı için önemli sağlık riskleri barındırmaktadır. Bazı şehirlerde de sanayi kirliliği büyük bir problem oluşturmaktadır. Ancak ülkenin ciddi çevre problemi Aral Denizi ile

Kazak hükümeti, ekonominin petrole aşırı bağımlı olmasından rahatsız olduğu için ilaç, telekomünikasyon, gıda işleme gibi alanlara yönelerek ekonomiyi çeşitlendirmeyi amaçlamaktadır.

ilgilidir. Aral Denizi'ne akan iki ana nehir, tarımsal sulama için kullanıldığından zararlı kimyasallar Aral'da kuraklığa neden olmaktadır. Bunlar

dışında ülkenin güneyinde yaşanan deprem ve Almatı çevresindeki çamur kaymaları, Kazakistan'ın öne çıkan doğal afetleridir.

KAZAKİSTAN'DA EĞİTİM

✦ Kazakistan, 16 Aralık 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan etmesiyle diğer alanlarda olduğu gibi eğitim alanında da reformlar gerçekleştirmiştir. Kademeli olarak yapılmaya çalışılan reformlar, 1992 yılında kurulan Uluslararası Kazak Dili Kurumu'yla birlikte belli bir ivme kazanmıştır. Kurumun amaçları arasında eğitim konusu en ön sırada yer almaktadır.²⁸ 1993 yılında yükseköğretim alanında da reform çalışmaları yapılmıştır.²⁹ Ayrıca Eğitim Bakanlığı'nın hazırladığı "Geçiş Döneminde Eğitimi Geliştirme ve Sürekli Hale Getirme" programı, son derece disiplinli bir şekilde uygulanmaya çalışılmıştır.

Kazakistan 1929 yılına kadar Arap alfabesi, 1929-1940 yılları arasında Latin alfabesi ve 1940'tan günümüze kadar da Kiril alfabesi kullanmıştır. Bağımsızlığın ardından siyasi, ekonomik ve diplomatik anlamda önemli gelişmeler kaydeden Kazakistan, 2017 yılı itibarıyla alfabe değişikliği konusunda da kritik bir adım atmıştır. Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, 12 Nisan 2017'de resmî internet sitesinde yayınlanan "Oryantasyon: Geleceğin Manevi Canlanması" isimli makalesinde, Kazakistan hükümetine 2017 yılı sonuna kadar Kazak Kiril alfabesinden Latin alfabesine geçiş için hazırlanma talimatı vermiştir. 2017 yılının sonu itibarıyla bilim adamları ve akil insanlarla yapılacak toplantıların ardından tek standartta Latin alfabesi esasında yeni bir Kazak alfabesinin hazırlanması gerektiğini dile getiren Nazar-

bayev, 2018'de ortaokul kitaplarının Latin alfabesi ile yayınlanması gerektiğini belirtmiştir. Latin alfabesine geçişin ilk döneminde hem Kiril hem Latin alfabesi kullanılması planlanırken, 2025 yılına kadar bütün kitaplar, dergi ve resmî belgeler Latin alfabesi ile yayınlanmaya çalışılacaktır.³⁰

Kazakistan eğitim sistemi yedi basamaktan oluşmaktadır:

✦ **Okul Öncesi Eğitim:** Bu kurumlar çocukların sosyalleşmesini hızlandırmak amacıyla eğitim vermektedir. Başta ana dil olmak üzere Rusça, Almanca ve İngilizce yabancı diller olarak öğretilmektedir. Bu kurumlarda Kazakçanın öğretimi zorunludur.

✦ **Genel Orta Eğitim:** Kazakistan'da zorunlu eğitim 11 yıldır. Yaklaşık 3 milyon öğrenciye eğitim veren 8.573 ortaokul vardır. Bu sayı yeni eğitim müesseselerinin açılmasıyla günden güne artmaktadır. Anayasanın eğitim hakkındaki maddesi doğrultusunda orta öğre-

Nazarbayev, 12 Nisan 2017'de resmî internet sitesinde yayınlanan "Oryantasyon: Geleceğin Manevi Canlanması" isimli makalesinde, Kazakistan hükümetine 2017 yılı sonuna kadar Kazak Kiril alfabesinden Latin alfabesine geçiş için hazırlanma talimatı vermiştir.

timin zorunlu hale gelmesi ve 9. sınıfı bitiren bir öğrencinin 10. ve 11. sınıfları okurken belli bir mesleğe yönelik hazırlanması, gençlerin iş bulma şansını artırmaktadır.

► **Mesleki Teknik Eğitim:** Mesleki teknik eğitim kurumları, iş gücünün bilgi düzeyini arttırmak; işsizlerin, işten çıkmış olan çalışanlarla memurların istihdamını yeniden yapılandırmak üzerine faaliyet göstermektedir. Özellikle gelir düzeyi düşük olan aileler için mesleki teknik eğitim liselelerinin önemi büyüktür. Bu okullar işten ayrılan veya herhangi bir işe yerleştirelemeyen kimseleri eğiterek iş imkânı sunmaktadır.

► **Okul Dışı Eğitim:** Gençlerin boş zamanlarını değerlendirme, bilimsel alanlarda kendilerini geliştirme ve seçtikleri bir meslekte kişisel bilgi ve becerilerinin gelişmesine yardımcı olma amacıyla faaliyet gösteren kurumlardır. Bunlardan en önemlileri; bilim merkezleri, sanat ve müzik okulları, öğrenci yurtları, turistik merkezler, stadyumlar, çocuk parkları ve denizcilik merkezleridir. Bu kurumların yarısı köy ve kasaba gibi kırsal kesimlerde bulunmaktadır.

► **Özel Orta Eğitim:** Eğitim konusunda tecrübe sahibi ülkelere ait çeşitli kurumların açtığı lise ve üniversite düzeyinde

eğitim veren okullardır. Gündüz eğitimi veren bu kurumlar, Eğitim Bakanlığı bünyesinde faaliyet göstermektedir.

► **Yükseköğretim:** Ülkede yükseköğretim süresi dört-yedi yıl arasında değişmektedir.

► **Diploma Sonrası Eğitim:** Üniversitelerde üç yıl yüksek lisans ve üç yıl da doktora eğitimi verilmektedir.

Kazakistan'da yetişkinlerde okuryazarlık oranı %99,79 ile oldukça yüksek bir seviyededir. Bu oran 1999 yılından itibaren kadın erkek nüfus arasında neredeyse eşit dağılmıştır. SESRIC verilerine göre hükümetin eğitim harcamalarının gayrisafi yurt içi hasılaya (GSYİH) oranı 2014 yılı itibarıyla %2,79'dur.³¹

Öğrenci öğretmen oranı 2016 yılı verilerine göre okul öncesinde %10,11; ilkokulda %18,55; ortaokulda %6,79'dur. Önceki yılların verileriyle kıyaslandığında öğrenci öğretmen oranlarında eğitimin her kademesinde artış olduğu görülmektedir.

Kazakistan'daki toplam 17.195 araştırmacının %51,69'luk kısmı yani 8.888'i erkek, 8.306'sı kadındır. Ülkede 2017 yılında *Science Citation Index Expanded* (SCI-EXPANDED), *Social Science Citation Index* (SSCI) ve *Arts&Humanities Citation Index* (A&HCI) kapsamındaki dergilerde yayımlanan bilimsel makalelerin sayısı da 234'tür.³²

TÜRKİYE-KAZAKİSTAN İLİŞKİLERİ

16 Aralık 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan eden Kazakistan'ı Türkiye aynı gün tanımıştır. Türkiye ile Kazakistan arasındaki ortak tarihî, kültürel ve manevi bağlar, ilişkilerin hızlı bir şekilde gelişmesini sağlamıştır. İki ülke kısa süre içerisinde ekonomik ve ticari ilişkiler üze-

rine 100'den fazla anlaşma imzalamıştır. 1993 yılından başlayarak Türkiye, *Türk Eximbank* aracılığı ile Kazakistan'a milyonlarca dolar değerinde kredi sağlamıştır. Ayrıca ihracat, yatırım ve müteahhitlik projelerinde de önemli gelişmeler yaşanmıştır.

2007 yılı Aralık ayında dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Kazakistan'a yaptığı resmî ziyaret sırasında Kazak petrolünün Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı ile Türkiye'ye ve Batı'ya taşınması konusu gündeme gelmiştir. Türkiye ayrıca Kazakistan'ı Hazar Denizi'ne bağlayan kıyılarda petrol taşıma amaçlı liman yapımı çalışmalarına da destek olmaktadır.³³

Nazarbayev'in 2009 Ekim'inde Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyaret sırasında imzalanan Stratejik Ortaklık Anlaşması, ilişkileri daha farklı bir boyuta taşımıştır. Zira Kazakistan'da iç politikadaki sorunların belli ölçüde çözülmesiyle birlikte, dış politikada daha bağımsız ve dinamik bir süreç başlatılmıştır.

Bu tarihten itibaren karşılıklı ziyaretlerin sayısı her geçen yıl artmış ve iki ülke ilişkilerini kurumsal bir çerçeveye oturtan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi (YDSK) mekanizması kurulmuştur.

Türkiye-Kazakistan ikili ticaret hacmi 2 milyar dolara yaklaşırken ortak hedef 10 milyar dolar olarak belirlenmiştir. Türk girişimciler Kazakistan'da özellikle gıda sektörü, ilaç-kimya sanayii, inşaat, otelcilik ve imalat alanlarında öne çıkmaktadır. Ayrıca Türk müteahhitlik firmalarının Kazakis-

tan'da üstlendiği projelerin toplam değeri 21 milyar doları geçmiştir. Türkiye, sermaye miktarı açısından Kazakistan'daki 17. büyük yatırımcı durumunda olsa da enerji dışı sektörlerdeki yatırımcılar açısından 4. sırada yer almaktadır.³⁴

Türkiye ile Kazakistan'ın bölgesel ve uluslararası plandaki iş birlikleri de hızla gelişmektedir. İki ülke öncülüğünde "Türk Dili Konuşan Ülkeler Zirvesi" kurumsallaştırılmış; bu çerçevede Kazakistan, Türk Konseyi'nin ve TÜRKPA'nın (Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi) kuruluşunda Türkiye ile birlikte önemli rol oynamıştır. Ayrıca Kazakistan, Türk Konseyi bünyesinde kurulan Uluslararası Türk Akademisi'ne de ev sahipliği yapmaktadır.

Eğitim ve kültür alanında devam eden iş birliği, iki ülke ilişkilerini başka bir boyuta taşımıştır. Özellikle merkezi Türkistan eyaletinde (Güney Kazakistan) bulunan Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, yaptığı önemli çalışmalarla ikili ilişkilere büyük katkı sağlamaktadır. 10 fakülte ve bir yüksekokulda 12.000'den fazla öğrencinin eğitim gördüğü üniversite, Avrasya Araştırma Enstitüsü³⁵ gibi sosyal bilimlerin alanında ciddi çalışmalara imza atan yapılara da sahiptir.

Türkiye ile Kazakistan arasındaki ortak tarihî, kültürel ve manevi bağlar, ilişkilerin hızlı bir şekilde gelişmesini sağlamıştır.

ÖZBEKİSTAN

➤ Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla 1 Eylül 1991 tarihinde bağımsızlığını elde eden Özbekistan, Orta Asya'nın nüfus yönüyle en kalabalık, alansal olarak üçüncü en büyük ülkesidir. Jeopolitik anlamda Orta Asya ülkeleriyle çevrelenmiş tek bölge ülkesi konumundadır ve denize sınırı yoktur. İki bin yıllık geçmişe sahip, zengin bir kültürel mirası bulunan Özbekistan, ta-

rihî İpek Yolu'nun en önemli güzergâhlarından biri olmuştur. Buhara, Hive ve Semerkant gibi şehirleri hem İslam dünyasının hem de Türk dünyasının siyasi, ticari ve kültürel merkezleri olarak önemli roller üstlenmiştir. Yerleşik yaşamı asırlar önce benimseyen, uzun yıllar kültür ve eğitimin merkezi olan bu bölge, Orta Asya içinde farklı özellikler kazanmıştır.³⁶

ÖZBEKİSTAN'DA KRONİK SORUNLAR VE İZLENEN POLİTİKALAR

Özbekistan jeopolitik anlamda Orta Asya ülkeleriyle çevrelenmiş tek bölge ülkesi konumundadır ve denize sınırı yoktur.

Özbekistan'ın bağımsızlığını ilan ettiği ilk dönemlerde, nüfusun çoğunluğunu oluşturan Özbeklerle ülkede yaşayan Tatarlar, Ruslar, Kırgızlar, Tacikler, Karakalpaklar ve Ermeniler arasındaki gerilimin bir çatışmaya dönüşeceği endişe duyulmuş ancak beklendiği gibi büyük bir sorun ortaya çıkmamıştır.³⁷

Tarihî süreçte Rus işgalleri ve doğal olmayan belirlemelerle Orta Asya ülkeleri arasında sınırlar çizilmesi, bu ülkelerin birbirleriyle ilişkilerinde ciddi problemlere neden olmuştur. Özellikle Özbek nüfusun Orta Asya'nın büyük bir bölümüne dağılması, 1990'lı yıllarda bölge ülkeleri arasında sıkıntılı bir sürecin yaşanmasına yol açmıştır. Bu dönemde Özbekistan da terör saldırılarının ardından sınır güvenliğini gerekçe göstererek henüz tartışmalı olan sınırlara mayın döşemiş ve serbest dolaşımı yasaklamıştır. Bölge ülkeleri arasındaki en önemli sınır so-

runu Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan arasında bulunan Fergana Vadisi'nden kaynaklanan sorundur. Sorunun nedeni, söz konusu bölgede üç etnik grubun da ayrı ayrı çoğunlukta olduğu yerleşim yerlerinin bulunmasıdır. Bu noktada Kırgızistan'ın Oş eyaletinde yaşayan Özbeklerin özerklik talebi, büyük bir problem oluşturmuş ve sorun uzun yıllar devam etmiştir. Aynı şekilde Tacikistan ve Özbekistan arasında da sınırların belirlenmesi ve mayınlı alanların temizlenmesine dair meseleler uzun süre çözülememiştir.³⁸

Özbekistan'da yıllarca devam eden problemlerden biri de devletin vatandaşlarıyla olan ilişkisidir. Bu durumun en dramatik örneği, 13 Mayıs 2005 tarihinde Andican'da yaşanmıştır. İslam Kerimov hükümetini protesto etmek için meydanlarda toplanan binlerce kişi üzerine askerlerin açtığı ateş sonucu hükümete göre 187 kişi, insan

hakları savunucularına göre ise binlerce kişi öldürülmüştür. Andican olaylarının bağımsız şekilde araştırılması isteyen uluslararası toplumun girişimleri Kerimov rejimi tarafından sürekli reddedilmiştir.

İslam Kerimov, olayları “silahlı bir isyan” olarak tanımlarken, göstericileri de hükümeti devirmek isteyen “radikal İslamcılar” olarak nitelendirmiştir. Andican olayları Kerimov yönetimini iç politikada daha baskıcı bir hale getirmiş, dış politikada da ABD ve Batı ile yakınlaşma sürecinin uzun süre rafa kalkmasına sebep olmuştur. Ülkedeki Amerikan üssü kapanırken, Özbek yönetimi Çin ve Rusya ile yakınlaşmaya çalışmıştır. Andican olaylarının en önemli sonuçlarından biri, Özbekistan’ın uluslararası toplumdan uzun süre soyutlanması olmuştur.

Aralık 2017’de, Kerimov’un ölümünden sonra yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerini Şevket Mirziyoyev kazanmıştır. Yeni başkan Mirziyoyev,

öncelikle halkla diyalog kurarak insanların isteklerini dinlemiştir. Devletin İslamiyet’e bakışı yumuşamış ve halkın önem verdiği tarihî şahsiyetler yüceltmeye başlanmıştır. Ayrıca 2002 yılından sonra ilk kez, Özbekistan’daki insan hakları durumunun incelenmesi için Birleşmiş Millet (BM) İnsan Hakları Komisyonu Taşkent’e davet edilmiştir.

Mirziyoyev yönetimi ayrıca uzun süredir sınır sorunları başta olmak üzere problemlili ilişkilere sahip olduğu Kırgızistan ve Tacikistan’a tarihî ziyaretlerde bulunmuş ve kapalı olan Özbek-Kırgız sınır kapısı ile Özbek-Tacik sınır kapısı geçişlere açılmıştır. Sınır problemlerinin kökten çözülmesi adına da bu ülkelerle önemli anlaşmalar imzalanmıştır. Özetle Mirziyoyev, bir buçuk sene gibi bir süreçte, Özbek devleti için kronik hale gelmiş halkla ve komşularla olan sorunlu ilişkilerin çözümü adına ciddi adımlar atmıştır.

Aralık 2017’de, Kerimov’un ölümünden sonra yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerini Şevket Mirziyoyev kazanmıştır.

ÖZBEKİSTAN DIŞ POLİTİKASI

İslam Kerimov liderliğindeki Özbekistan, başlangıçta Rusya’dan uzak durmaya çalışarak siyasi ve ekonomik bağımsızlığını korumayı amaçlamış ve topraklarında Rus askerî üssünün yerleşmesine müsaade etmemiştir. Kerimov, Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) çerçevesinde entegrasyona da karşı çıkmış ve ikili ilişkiler kurmayı tercih etmiştir. Bağımsızlığını yeni kazanan Özbekistan, bölgede Rusya’ya en uzak duran ülke konumuna gelirken, bir süre için de ABD ile yakın ilişkiler geliştirmiş ve topraklarında Amerikan askerî üssü açılmasına müsaade etmiştir. Moskova’nın değerlendirmelerine göre Özbekistan, Rusya karşısı bir örgüt olan GUAM’ın (Gürcistan-Ukrayna-Azerbaycan- Moldova) kurulmasını da desteklemiştir.³⁹

1999 yılı Aralık ayında Rusya’nın liderliğine Putin’in gelmesiyle Moskova’nın bölgeye bakışı değişmiş, bu süreçte Özbekistan da Rusya karşısı politikasını yeniden gözden geçirmiştir. İslam Kerimov’un Rusya karşısı tutumunu değiştirmesinin altındaki en önemli sebeplerden biri, Putin’in politikalarından ziyade, aşırıcı grupların Özbekistan’daki faaliyetlerini artırmaları olmuştur. Kerimov bu problemi Moskova’nın yardımıyla çözmek istemiştir. Politika değişikliğindeki bir diğer önemli etken de Özbek yönetiminin ülkedeki bu türden faaliyetlerde ABD’nin rolünün olduğunu düşünmesidir. Nitekim Kerimov, bu tehdit karşısında Rusya’nın Orta Asya’daki çıkarlarına saygı duyduğunu ve Rusya ile ortak olduklarını açıklamıştır. Öz-

Özbekistan’ın Rusya’ya yaklaşmasında ABD ile ilişkilerinin bozulması etkili olmuştur.

zbekistan'ın Rusya'ya yaklaşmasında ABD ile ilişkilerinin bozulması da etkili olmuştur. Özellikle 2005'teki Andican olaylarının ve devrim denemelerinin Batı tarafından desteklendiği düşüncesi, Özbek yönetimini ABD'den uzaklaştırırken Moskova ile yakınlaştırmıştır.⁴⁰

Bu olayların ardından Özbekistan, Kolektif Güvenlik Örgütü Anlaşması ile Avrasya Ekonomi Topluluğu'na üye olmuş ve ülkedeki ABD üssünü kapatmıştır. Özbekistan 2011 yılında da Şanghay İşbirliği Örgütü'ne dâhil edilmiştir. 2005 Kasım'ında, Amerikan üssünün kapatılmasının ardından Rusya ile Özbekistan arasında, iki ülkenin karşılıklı olarak birbirlerinin askerî üslerini kullanabileceklerine dair bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma uyarınca Moskova, 2001-2005 yılları arasında ABD tarafından kullanılan Hanabad Üssü'nü kullanmaya başlamıştır. 2005 yılından itibaren Özbekistan'da bir Rus üssü açılmasına yönelik tar-

tışmalar sıklıkla gündeme gelse de bu gerçekleşmemiştir.⁴¹

2016 yılı Aralık ayında Kerimov'un ölümü üzerine yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanan Şevket Mirziyoyev, iç politikada hızlı ve radikal adımlar atarken, dış politikada da eski rejimin komşularla ve uluslararası toplumla olan bozulmuş ilişkilerini hızlı bir şekilde onarmaya çalışmıştır.

Özellikle komşularla olan ilişkilerin geliştirilmesi ve sorunların çözülmesi, bu dönemdeki politikaların temel hedefi olmuştur. Bir sene içerisinde nispeten eski rejimin de arasının iyi olduğu Kazakistan ve Türkmenistan ile çok sayıda ikili görüşme gerçekleştirilmiş ve önemli anlaşmalar imzalanmıştır. Ancak daha da önemlisi, Özbekistan'ın yıllardır ulaşım, iletişim ve sınır sorunları gibi problemler yaşadığı Kırgızistan ve Tacikistan ile olan sorunların çözümü için olumlu adımlar atması olmuştur. Mirziyoyev bu süre zarfında hem Kirgi-

zistan'a hem de Tacikistan'a tarihî önemde ziyaretlerde bulunmuştur. 2010 yılından itibaren Özbekistan'ın tek taraflı olarak kapatıldığı Özbek-Kırgız sınır kapısı tekrar açılmıştır. Ayrıca iki ülke ara-

sında büyük bir soruna sebep olan sınır problemlerinin çözülmesi yönünde de ciddi girişimlerde bulunulmuştur. Tacikistan ile de uzun yıllardır tartışmalı olan sınır bölgeleri konusunda anlaşmaya varılmış ve Özbek-Tacik sınırında bulunan Patar-Andarhan sınır kapısı geçişlere yeniden açılmıştır.

Mirziyoyev yönetimi Özbekistan'ın çevrili olduğu tüm Orta Asya devletlerini ziyaret ederken Rusya, Çin, Türkiye, ABD, Suudi Arabistan ve İran gibi bölgeyi etkileyen diğer aktörlerle de ikili görüşmeler gerçekleştirmiştir. Mirziyoyev ile başlayan yeni dönemle birlikte, bir anlamda Özbekistan'ın uluslararası toplumdan soyutlanması sona ermiştir. Özetle bağımsızlıktan itibaren kapalı bir ülke konumunda olarak 30 milyonu aşkın nüfusunun ve zengin doğal kaynaklarının potansiyelini kullanamayan Özbekistan, gelecek perspektifinde dış politikada atacağı adımlarla Asya'nın yükselen yıldızlarından biri haline gelebilir.

ÖZBEKİSTAN'DA SİYASİ YAPI

29 Aralık 1991 tarihinde yapılan seçimlerde Özbekistan Komünist Partisi Birinci Sekreteri olan İslam Kerimov, ülkenin ilk cumhurbaşkanı seçilmiştir. Eski Özbekistan Komünist Partisi 1991 Eylül'ünde adını Demokratik Halk Partisi olarak değiştirmiş ve Özbekistan Yasama Meclisi'nde çoğunluğu elde etmiştir. 1994'ün Aralık ayında ülkedeki ilk çok partili seçim gerçekleşmiştir. Ancak İslam Kerimov her defasında yedi yıllığına seçilerek ölene kadar ülkede tek söz sahibi olmuştur.⁴²

Özbekistan, kuruluşundan bu yana güçlü bir başkanlık sistemi ile yönetilmektedir. Yürütmenin başında bulunan cumhurbaşkanı aynı zamanda

yasama ve yargıyı da kontrol etmektedir. Ciddi bir muhalefetin bulunmadığı ve daha ziyade hükümete yakın olan siyasi partilerin varlık gösterebildiği Özbekistan, bölgenin en otomatik yapıya sahiptir.

Özbekistan parlamentosu çift kanatlıdır; meclis dar bölge seçim sistemine göre siyasi partilerin katıldığı oylamalar sonucunda seçilen 120 milletvekilinden oluşmaktadır ve görev süresi beş yıldır. Özbekistan senatosu ise bölgesel temsil esasına göre seçilen 100 senatörden meydana gelmektedir. Karakalpakistan, 12 vilayet ve Taşkent şehrine bağlı şehir ve ilçe meclislerine seçilen yerel meclis vekilleri tarafından yapılan

ortak toplantılarda, toplam 84 senatör belirlenmektedir. Geriye kalan 16 senatör ise, cumhurbaşkanı tarafından bilim, sanat, edebiyat, ekonomi ve diğer alanlarda önemli konuma sahip saygın kişiler arasından atanmaktadır.⁴³

Eylül 2016'da Kerimov'un hayatını kaybetmesinin ardından 13 yıl başbakanlık görevinde bulunan Şevket Mirziyoyev, 4 Aralık 2016 tarihinde yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerini oyların %88,6'sını alarak kazanmıştır. Mirziyoyev, seçimden önce Kerimov'un geleneksel siyasetini devam ettireceğini sıkça dile getirse de seçilmesinden sonra bu söylemleri aksine kısa sürede iç ve dış siyasette

attığı adımlarla adeta Kerimov dönemine meydan okumuştur. Mirziyoyev, Özbek bürokrasisinde bulunan Kerimov'un adamlarını hızla tasfiye ederken, kendisine rakip olabilecek güçlü isimlerin etkisini de kırmıştır.

Özbekistan'da daha önce görülmedik bir şey yapmaya başlayan Mirziyoyev yönetimi, halkla diyalog kurarak insanların isteklerini dinlemiştir. Yeni dönemle birlikte Özbek devletinin İslam'a bakışı da yumuşamış ve halkın önem verdiği tarihî şahsiyetler yüceltilmiştir. Ayrıca 2002 yılından itibaren ilk kez, insan hakları durumunun incelenmesi için BM İnsan Hakları Komisyonu Taşkent'e davet edilmiştir.

SOSYOEKONOMİK DURUM

Özbekistan'da uzun yıllar öğrenciler, öğretmenler, sağlık çalışanları veya memur kadroları, Kerimov hükümeti tarafından pamuk tarlalarında zorla çalıştırılmıştır. Gelen uluslararası baskıların ardından 2014 yılında 18 yaşın altındaki kişilerin çalıştırılmasını yasaklayan bir kararname çıkarılmasına rağmen pamuk hasat mevsimlerinde çocuklar da dâhil herkes tarlalarda çalışmaları için seferber edilmeye devam etmiştir. Ayrıca yerel yetkililer de inşaat, tarım veya park gibi alanlarda halkı zorla çalıştırmışlardır. Şevket Mirziyoyev seçim döneminde Özbek halkı için büyük bir problem olarak görülen bu sistemi ortadan kaldıracığına söz vermiş ve bu sözünü yerine getirmiştir. Nitekim bu konuyu yıllarca gündeme getiren Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), 2017 yılından itibaren Özbekistan'da pamuk hasadında çocuk işçi çalıştırılması uygulamasının son bulduğuna ve zorla çalıştırma konusunda da büyük bir iyileşme kaydedildiğine dair bir rapor hazırlamıştır.

Özbekistan nüfusunun %51'i kentlerde yaşamaktadır. Ülkenin doğu sı-

nırlarının yer aldığı tarım açısından zengin Fergana Vadisi, Orta Asya'nın en yoğun nüfuslu bölgeleri arasındadır. Bağımsızlıktan itibaren Özbekistan yönetimi tarımsal üretimi çeşitlendirmeye yönelik çaba gösterse de Özbek tarımı büyük ölçüde pamuk üzerinde yoğunlaşmıştır. Dünyanın en büyük yedinci pamuk üreticisi olan Özbekistan, ihracatta da beşinci sıradadır. Pamuk haricinde altın ve doğalgaz ihracatı, Özbek ekonomisinde önemli bir yer tutmaktadır.

Fergana Vadisi'nin tarımsal getirilerinin yanında Afganistan üzerinden gelen ve Özbekistan'ı olumsuz etkileyen bazı durumlar da söz konusudur. Özellikle Afganistan'dan Rusya'ya ve bir kısmı da Batı Avrupa pazarlarına ulaştırılan uyuşturucu ticaretinde, Fergana Vadisi üzerinden Özbekistan transit ülke olarak kullanılmaktadır.

Sel, toprak kaymaları ve kuraklık Özbekistan'da en çok görülen doğal afetlerdir. Son yıllarda endüstriyel atıklardan kaynaklanan su kirliliği ve tarımsal ilaçların yoğun kullanımı da insan sağlığını etkilemeye başlamıştır.

ÖZBEKİSTAN'DA EĞİTİM

Uzun bir dönem Sovyet eğitim sisteminde tabi olan Özbekistan, 1992'de bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte eğitim alanında da yeni çalışmalar başlatmıştır. Özbekistan Anayasası'nın 41. Maddesi'ne göre eğitim, devletin denetimi ve gözetimi altında ücretsizdir. Ayrıca 2 Temmuz 1992 tarihli Özbekistan Cumhuriyeti Eğitim Kanunu'na göre, 11 yıllık zorunlu eğitim 9 yıla indirilmiştir. 1995 yılında bu eğitim kanunu değişmiş ve dönemin Cumhurbaşkanı İslam Kerimov'un 29 Ağustos 1997'de imzaladığı "Kişisel Gelişim ve Eğitim İçin Millî Program" yasasıyla yükseköğretimde yeniden yapılandırmaya gidilmiştir. Eğitim reformunun ilk dönemlerinde orta ve yükseköğretim kurumlarında belli sıkıntılar oluşmuş olsa da ileri ki dönemlerde sistem oturmuştur.⁴⁴

Özbekistan'da okul öncesi eğitim "balalar bahçesi" denilen kreş ve anaokullarında gerçekleştirilmektedir. Öğrenciler daha sonra üç kademeli ilk ve ortaöğretim kurumlarında öğrenim görmektedir. Bunun ardından arzu

eden öğrenciler, meslek okulları veya üniversitelere devam etmektedir. Ülkedeki üniversitelerin büyük kısmı Taşkent'te bulunmaktadır. 1920 yılında kurulan Taşkent Devlet Ekonomi Üniversitesi ülkedeki en saygın kurumlardan biridir. Ayrıca Plenahov Rus Ekonomi Akademisi, Lomonosov Moskova Devlet Üniversitesi, Kazak Devlet Üniversitesi, Taşkent'te temsilciliği bulunan yabancı üniversitelerdir. Her ne kadar kapalı bir devlet sistemine sahip olsa da Özbekistan'daki üniversitelere Avrupa Birliği (AB) projelerinden de destek sağlanmaktadır. Ayrıca Özbek öğrenciler, Japon ve Çin hükümetleri ile yapılan anlaşmalar çerçevesinde bu ülkelerde lisans ve yüksek lisans eğitimi alma hakkına da sahiptirler.⁴⁵

Özbekistan'da öğretmen başına düşen öğrenci sayısının okul öncesi ve ilköğretimde arttığı, ortaöğretimde ise azaldığı gözlemlenmektedir. Ayrıca Özbekistan'da 2015 yılı itibarıyla okuryazarlık oranı %100'e ulaşmıştır. Kadınlarda okuma yazma oranının daha yüksek olduğu görülmektedir.

Her ne kadar kapalı bir devlet sistemine sahip olsa da Özbekistan'daki üniversitelere AB projelerinden de destek sağlanmaktadır.

TÜRKİYE-ÖZBEKİSTAN İLİŞKİLERİ

Şevket
Mirziyoyev'in
2017 Ekim'inde
Türkiye'yi ziyaret
etmesi, 20 yıl
aradan sonra
Özbekistan'dan
Türkiye'ye
cumhurbaşkanı
düzeyinde
gerçekleşen ilk
ziyaret olarak
tarihe geçmiştir.

➤ 1991 yılında Özbekistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke Türkiye olmuştur; iki ülkenin diplomatik ilişkileri de 1992 yılında başlamıştır. Bu dönemde Türkiye'yi ziyaret eden İslam Kerimov, Atatürk ilkelerine bağlılığını ifade edip ekonomik alanda Türk birlikteliğini arzu ettiğini belirtmiş ve Türkiye'ye "büyük ağabey" gözüyle baktığını söylemiştir. Bu ziyaret Türkiye açısından büyük memnuniyetle karşılanmıştır. 1992 yılında dönemin Başbakanı Süleyman Demirel ve bir süre sonra da dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Özbekistan'ı ziyaret etmiş ve ülkeler arası diplomatik ilişkiler süratle gelişirken iki devlet arasında 90'ın üzerinde protokol ve ikili anlaşma imzalanmıştır.⁴⁶

İkili ilişkilerdeki bütün bu gelişmelere rağmen din karşıtı bir politika yürüten Kerimov yönetimi, bazı dinî grupların Türkiye kökenli tarikatlardan destek gördüğünü düşünmüş ve bu durum Özbek otoritelerinin Türkiye'ye şüphe ile bakmasına neden olmuştur. Ayrıca devlet başkanlığı seçimlerinde Kerimov'a rakip olan Muhammed Salih ve bazı Özbek muhaliflere Türkiye'nin sığınma hakkı tanınması da Özbek yönetiminin şiddetli tepkisine sebep olmuştur. Özbek yönetimi 1994 yılında bu sebeple büyükelçisini, 1999 Şubat'ında ise Türkiye'de eğitim gören Özbek öğrencileri geri çağırmıştır. Türkiye de muhalefeti sindirdiği için Özbek hükümetini eleştirmiş ve demokrasi uyarısında bulunmuştur.⁴⁷

Siyasi ilişkilerin krize girmesi, iki ülke arasındaki ticareti de etkilemiş ve Türkiye-Özbekistan ekonomik ilişkileri potansiyel seviyesine ulaşamamıştır. 2003 yılından itibaren ticari ilişkilerde belirli bir hareketlenme yaşansa da istenilen düzey yakalanamamıştır. 2003 yılında dö-

min Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, ilişkileri onarmak için Özbekistan'ı ziyaret etmiş ancak muhalif lider Muhammed Salih'in Türkiye'deki varlığı ve 2005 yılında gerçekleşen Andican olaylarında Türkiye'nin Kerimov yönetimini eleştiren tavrı, ilişkilerin düzelmesini engellemiştir.

Uzun bir dönem bir araya gelmeyen Türk ve Özbek dışişleri bakanları 2008 yılında Fransa'da AB ve Orta Asya Forumu'nda bir araya gelmiş ve ikili görüşmelerde bulunmuştur. Türkiye'nin dış politikada çok boyutlu bir siyaset izlediği bir süreçte ikili ilişkilerin tekrardan istenilen düzeye çıkması amacıyla diplomatik girişimler 2012'de yeniden hız kazanmıştır. Eylül ayında dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, New York'ta BM temasları çerçevesinde Özbekistan Dışişleri Bakanı ile görüşmüştür. Bu görüşmede 2013-2015 yıllarını kapsayacak şekilde bir iş birliği planının hazırlanması konusunda mutabakata varılmıştır. Böylece kesilen ilişkiler yeniden başlatılmıştır. Özellikle 2014 Şubat'ında Erdoğan ve Kerimov'un Soçi'de görüşmesi önemli bir adım olarak değerlendirilmiştir. Nitekim bu görüşmenin ardından Türkiye, Taşkent'e yeniden büyükelçi atamıştır.

Türkiye'nin Özbekistan ile geliştirmek istediği stratejik ilişkiler, Şevket Mirziyoyev'in iktidara gelmesinden sonra daha somut bir ilerleme göstermiştir. Mirziyoyev ile Özbekistan'da başlayan değişim rüzgârına Türkiye de dâhil olmuştur. Daha 2016 Kasım'ında -Mirziyoyev'in başkan vekilliği yaptığı dönemde- Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, oldukça kalabalık bir heyetle Özbekistan'a tarihî bir ziyarette bulunmuştur. İkili ilişkilerin derinleştirilmesine yönelik bu hamle kısa sürede sonuç vermiştir.

Nitekim bu ziyaretin ardından Pekin, Astana ve New York'ta gerçekleştirilen uluslararası toplantılarda da bir araya gelen Erdoğan ve Mirziyoyev, ikili ilişkileri hızlı bir şekilde geliştirme kararı almıştır. 1,3 milyar dolar olan ikili ticaret hacminin beş yılda 5 milyar dolara, 10 yılda ise 10 milyar dolara çıkarılması gibi hedefler belirlenmiştir. Şevket Mirziyoyev'in 2017 Ekim'inde Türkiye'yi ziyaret etmesi, 20 yıl aradan sonra Özbekistan'dan Türkiye'ye cumhurbaşkanı düzeyinde gerçekleşen ilk ziyaret olarak tarihe geçmiştir. Bu ziyaret sırasında ekonomiden savunma sanayiine, sağlıktan tarıma, eğitimden kültüre pek çok alanda 24 anlaşma imzalanmıştır. 2018 Nisan'ında Erdoğan, Özbekistan'ı bir kez daha ziyaret etmiş, bu ziyaret ikili ilişkilerin

önemini iyice ortaya koymuştur. Yaşanan tüm bu gelişmeler Türkiye-Özbekistan ilişkilerinin önümüzdeki süreçte daha da ilerleyeceğinin önemli bir göstergesidir.

TÜRKMENİSTAN

➤ Başkenti Aşkabat olan Türkmenistan, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla 27 Ekim 1991 tarihinde bağımsızlığını elde etmiştir. 5,5 milyon nüfusu olan Türkmenistan, diğer Orta Asya ülkeleri ile kıyaslandığında homojen bir

nüfus yapısına sahiptir. Rusya, İran ve Katar'ın ardından kanıtlanmış doğalgaz rezervleri bakımından dünyada dördüncü sırada yer alan Türkmenistan, ayrıca petrol kaynakları açısından da oldukça zengindir.

5,5 milyon nüfusu olan Türkmenistan, diğer Orta Asya ülkeleri ile kıyaslandığında homojen bir nüfus yapısına sahiptir.

TÜRKMENİSTAN'IN KRONİK SORUNU: DOĞALGAZ DAĞITIMI

➤ Doğalgaz rezervleri bakımından dünyada dördüncü sırada yer alan Türkmenistan'ın bağımsızlıktan sonra Orta Asya'nın Kuveyt yahut Katar'ı olacağı, bir lüks merkezine dönüşeceği öngörülüyordu. Türkmen yönetimi, 1991 yılından itibaren halkın kullandığı su, doğalgaz ve elektrik gibi hizmetleri ücretsiz sağlamaya başlamıştı. Ancak beklentilerin aksine Türkmenistan bu rezerv zenginliğine rağmen dünya doğalgaz üretiminde ilk 10 ülke arasına dahi girememiştir.⁴⁸ Bundan daha da önemli-

si, ürettiği doğalgazın dağıtımında ciddi sorunlar yaşamaktadır.

Türkmenistan bağımsızlıkla beraber sahip olduğu enerji kaynaklarının ülkenin ekonomik ve dolayısıyla siyasi kalkınması için yeterli olacağını düşünerek Rusya'nın bölgesel girişimlerinden uzak durmuştur. Özellikle 1995 yılı Aralık ayında BM Genel Kurulu'nda Türkmenistan'ın "Daimi Tarafsız Ülke" statüsü alması, Rusya'dan uzaklaşmasını daha da kolaylaştırmıştır. Rusya ise Türkmenistan'ı enerji konusunda kendi-

sine önemli bir rakip olarak görmüş ve transit yollar konusunda ülkeyi kendisine bağlamaya çalışmıştır.⁴⁹

1997 yılında açılan Türkmenistan-İran doğalgaz boru hattının ardından Türkiye, 1999 yılında Türkmenistan ile bir doğalgaz anlaşması imzalamıştır. 30 yıllık zaman dilimini kapsayan anlaşmaya göre her yıl 16 milyar metreküp doğalgazın Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştırılması planlanmıştır. Projeye göre Türkmen doğalgazı Hazar Denizi'nin altından geçecek boru hatlarıyla Türkmenistan'dan Azerbaycan'a, oradan da Türkiye ve Avrupa'ya ulaştırılacaktı. Ancak enerji jeopolitiği açısından oldukça önemli olan bu proje, Hazar Denizi'nin statüsüne dair anlaşmazlıklar ve Rusya ile İran'ın hamleleri üzerine hayata geçirilememiştir.⁵⁰

Rusya, uzun yıllar Türkmen doğalgazının en önemli alıcısı konumunda olmuştur. Özellikle 10 Nisan 2003 tarihinde Rusya ve Türkmenistan arasında imzalanan doğalgaz anlaşması ile 25 yıllık bir süre içerisinde her yıl 70 ila 80 milyar metreküp Türkmen gazının Rusya'ya sevk edilmesi planlanmıştır. Nitekim 2009 yılına kadar Türkmenistan, Rusya'ya her sene 40 ila 50 milyar metreküp arasında doğalgaz ihraç etmiş ve bu gaz, Rusya'nın devlet şirketi olan *Gazprom* aracılığıyla Ukrayna ve Avrupa'ya da ulaştırılmıştır.

Ancak iki ülke arasındaki anlaşmaya rağmen bu süreçte *Gazprom* ve Türkmenistan arasında birçok sorun ortaya çıkmıştır. Bu sorunların en başında da fiyat konusu gelmektedir. *Gazprom*'un doğalgaz piyasasının çok altında ödeme yapmasından rahatsızlık duyan Türkmenistan, bu konuyu belli aralıklarla gündeme getirmiştir. Bu arada 2009 yılında Rusya'ya gaz sevk edilen Türkmen-Özbek sınırı yakınlarındaki bir boru hattında patlama meydana gelmiş ve bir

yıl boyunca Rusya'ya doğalgaz akışı sağlanamamıştır. Türkmenistan patlamadan *Gazprom*'u sorumlu tutarken aynı yıl içerisinde Türkmenistan ve Çin arasında planlanan doğalgaz projesinin Rusya'yı oldukça rahatsız ettiği söylentileri de kamuoyuna yansımıştır. 2010 yılında Rusya'ya doğalgaz sevkiyatı tekrar başlasa da *Gazprom* alım miktarının 11 milyar metreküpe indirildiğini açıklamıştır.

Gazprom, 2015 yılından itibaren Türkmenistan'dan doğalgaz alımını 4 milyar metreküpe kadar düşürmüştür. Bu düşüşe rağmen 2015 yılının son aylarında Türkmenistan Petrol ve Doğalgaz Bakanlığı, *Gazprom*'un 2015 yılının başından itibaren aldığı doğalgazın ödemesini yapmadığını açıklamıştır. Rusya'nın Ukrayna krizinden dolayı Batı'nın uyguladığı yaptırımlardan etkilendiğini ve alım gücünün düştüğünü belirten Türkmenistan, *Gazprom*'dan 400 milyon dolar alacağı olduğunu duyurmuştur. 2016 yılına gelindiğinde ise, *Gazprom* artık Türkmen doğalgazını almaya-

cağını açıklamıştır. Karara doğalgaz piyasasındaki durum ve Gazprom şirketinin ekonomik problemleri gerekçe gösterilmiştir.

Türkmenistan ve Rusya arasında yaşanan bu doğalgaz krizinde Çin ve Türkmenistan arasındaki doğalgaz projelerinin önemli etkisi olmuştur. Türkmenistan'ın Rusya'ya bağımlılığını azaltma düşüncesi ve Çin'in artan doğalgaz ihtiyacı, 2009 yılında Türkmenistan-Çin doğalgaz boru hattının açılmasıyla sonuçlanmıştır. Pekin'e her yıl 65 milyar metreküp gaz ulaştırmayı hedefleyen proje, yaklaşık 7.000 kilometre uzunluğa sahiptir. 2009 yılından günümüze kadar Türkmenistan'dan Çin'e sevk edilen doğalgaz miktarı sürekli artış göstermiştir. 185 kilometresi Türkmenistan, 529 kilometresi Özbekistan, 1.300 kilometresi Kazakistan ve yaklaşık 5.000 kilometresi de Çin sınırları içerisinde yer alan hat, Avrasya'daki enerji dağıtımında tekel olmayı amaçlayan Rusya'yı saf dışı bırakmıştır.

1997 yılında açılan Türkmenistan-İran doğalgaz boru hattı ise her sene 12 milyar metreküp doğalgazı İran'a ulaştırmaktaydı. Ancak 1 Ocak 2017 tarihinde Türkmenistan, 1,8 milyar dolarlık doğalgaz borcundan dolayı İran'a gaz sevkiyatını durdurma kararı almıştır. İran, doğalgaz anlaşmasını tek taraflı fesheden Türkmenistan'ı mahkeme yolu ile tazminata mahkûm edeceğini açıklasa da ödenmeyen borçlar Türkmenistan'ı haklı göstermektedir.

Rusya ve İran ile yaşanan krizin yanında son yıllarda enerji fiyatlarındaki düşüş de Türkmenistan'ı ekonomik darboğazın eşiğine getirmiştir. 7 Haziran 2017 tarihinde Türkmenistan Cumhurbaşkanı Kurbankulu Berdimuhammedov'un kararıyla ülkede 1991 yılından itibaren bedava olan su, doğalgaz ve elektrik gibi hizmetlerin ücretlendirileceği açıklanmıştır. Bağımsızlıktan sonra Orta Asya'nın Kuveyt veya Katar'ı olacağı, bir lüks merkezine dönüşeceği tahminleri yapılan Türkmenistan'ın bu noktaya

Rusya ve İran ile yaşanan krizin yanında son yıllarda enerji fiyatlarındaki düşüş de Türkmenistan'ı ekonomik darboğazın eşiğine getirmiştir.

12 Aralık 1995 tarihinde BM Genel Kurulu'nda alınan bir kararla Türkmenistan'a "Daimi Tarafsız Ülke" statüsünün tanınması, Türkmenistan dış politikasının temelini oluşturmuştur.

gelmesi, kötü yönetime bağlanmaktadır. 1990'ların aksine bugünlerde Türkmenistan, petrol zengini Venezuela'nın Orta Asya'daki kopyası olarak algılanmaktadır. Ülke ekonomisinin %90 oranında enerji kaynaklarına bağlı olması, Türkmenistan'ı krizin eşiğine getiren en önemli sebeplerden biri olarak gösterilmektedir.

Rusya ve İran ile yaşanan anlaşmazlıklar ve Çin'in tek alıcı olarak kalması durumunda oluşabilecek bağımlılıktan duyulan endişeler, Türkmenistan'ı yeni arayışlara yönlendirmiştir. Bu çerçevede daha önce de gündeme gelen Afganistan ve Pakistan'dan geçerek Hindistan'a ulaştırılması planlanan boru hattının (TAPI) inşası için çalışmalar hızlandırılmıştır. Ancak özellikle Afganistan'daki istikrarsız ortam, projenin tamamlanmasının önünde önemli bir engel olarak durmaktadır.

Bu proje yanında daha önce de planlanan ancak gerçekleştirilemeyen Trans Hazar Doğalgaz Boru Hattı (Türkmenistan-Türkiye-Avrupa Doğalgaz Boru Hattı Projesi) projesi tekrar gündeme gelmiştir. Özellikle 2014'te yaşanan Ukrayna krizi sırasında Avrupa'nın Rusya'ya olan enerji bağımlılığı açıkça görülmüş ve

yeni alternatifler üzerinde çalışmalar başlatılmıştır. Bu noktada Türkmen doğalgazının Avrupa'ya ulaştırılması ile hem Türkiye'nin hem Avrupa'nın Rus doğalgazına bağımlılığı azalacak hem de Türkmenistan ekonomik anlamda rahatlayacaktır.

TÜRKMENİSTAN DIŞ POLİTİKASI

12 Aralık 1995 tarihinde BM Genel Kurulu'nda alınan bir kararla Türkmenistan'a "Daimi Tarafsız Ülke" statüsünün tanınması, Türkmenistan dış politikasının temelini oluşturmuştur. Türkmenistan'da tarafsızlık, devletin en önemli ilkesi olarak kabul edilmekte ve dış politika bu statü üzerine inşa edilmektedir. Hem Rusya'dan hem de diğer Orta Asya cumhuriyetlerinden gelen bölgesel girişimlere karşı mesafeli bir duruş sergileyen Türkmenistan, bu politika sayesinde sahip olduğu je-

opolitik konum ve zengin doğal kaynaklarıyla birlikte tüm aktörlerle iş birliği yapabilmeyi hesaplamıştır.

Türkmenistan tarafsızlık statüsü sebebiyle güvenlik ve askerî nitelikli ittifaklara katılmamakta, topraklarında yabancı askerî üsler kurulmasına veya topraklarının yabancı askerî güçler tarafından kullanılmasına izin vermemektedir. Türkmen yönetimi, tarafsızlık statüsünü zedeleyeceğini düşündüğü politikalardan bugüne kadar hep kaçınmış; Rusya'nın bölgedeki askerî

yahut ekonomik girişimlerinden de uzak durabilmiştir.⁵¹

Nitekim Türkmenistan, izlediği tarafsızlık politikası nedeniyle Washington'un 11 Eylül sonrası bölgedeki stratejik angajmanlarından da diğer ülkelere kıyasla daha az etkilendirilmiştir. Bölgedeki askerî ve siyasi birlikteliklerden uzak durmaya çalışan Türkmenistan, daha çok otoriter yönetimi ve insan hakları ihlalleriyle gündeme gelmiştir. Ancak ABD'nin Türkmenistan'daki ekonomik çıkarlarından dolayı bu ihlallerin gündeme getirilmesinden de kaçınılmıştır. ABD'nin Uluslararası Din Özgürlüğü Komisyonu, Türkmenistan'ın Uluslararası Din Özgürlüğü Yasası kapsamında izlenen ülkeler arasına alınmasını talep etmiş ancak Amerikan Dışişleri Bakanlığı bu talebe uymamıştır.⁵²

Gurbangulu Berdimuhamedov ile Türkmenistan bazı reformlar ger-

çekleştirmiş, "aktif tarafsızlık" politikası ile bölgesel ve uluslararası iş birliğini arttırmaya ve bu sayede en temel amaç olan ülkenin bağımsızlığını sürekli kılmaya çalışmıştır. Ayrıca "açık kapılar" politikası çerçevesinde yer altı zenginliklerini kullanarak yabancı yatırımcıların ülkeye çekilmesi için de girişimlerde bulunmuştur. Özellikle BM ve AGİT (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı) çerçevesinde bu bağlamda çeşitli adımlar atmıştır.

Türkmenistan'ın doğalgaz konusunda sadece Rusya'ya bağlı olmak istememesi, Çin ve İran'la iş birliğini gündeme getirmiştir. Türkmen gazının özellikle Kazakistan üzerinden Çin'e ulaştırılması büyük önem taşımaktadır. Bu noktada Rusya'ya giden Türkmen gazında transit ülke olan Kazakistan ile Türkmenistan arasındaki ilişkiler de son derece hayatidir. Avrasya'daki enerji jeopoliti-

Batı tarzı piyasa ekonomisini desteklese de Batı türü liberal demokrasinin ülkeyi kaosa sürükleyeceğini iddia eden Türkmenistan yönetimi ülkede muhalefeti bastırmıştır.

ği açısından büyük önem arz eden Türkmenistan-Kazakistan-Çin doğal gaz hattının tamamlanması, üç ülkeye de büyük avantajlar sağlamıştır.

Türkmenistan dış politikasının ve doğalgaz ticaretinin en önemli sıkıntısı, Hazar bölgesi üzerinde yaşanmaktadır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Hazar, dünyanın en önemli hidrokarbon rezervlerine sahip bölgelerinden biri olarak ön plana çıkmıştır. Daha önce Sovyetler Birliği ve İran'ın hâkim olduğu bölgeye bağımsızlığına yeni kavuşan Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan da ortak olmuştur. Beş devle-

tin de Hazar üzerinde hak iddiasında bulunması ve izlenen politikalar sonucu ortaya çıkan anlaşmazlıklar, Hazar'ın statüsü konusunda uzun yıllardır çözilemeyen bir belirsizlik yaratmıştır. Özellikle Türkmen gazının Türkiye üzerinden Batı'ya ulaştırılması çabaları, Hazar'ın statüsü gerekçe gösterilerek İran ve Rusya tarafından engellenmiştir.⁵³ Ancak 2018 Ağustos'unda bu beş devlet Kazakistan'da bir araya gelerek Hazar'ın statüsü konusunda anlaşmaya varmıştır. Atılan bu adımın Türkmenistan politikalarına da olumlu yansması beklenmektedir.

TÜRKMENİSTAN'DA SİYASİ YAPI

➤ Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından 27 Ekim 1991 tarihinde bağımsızlığını kazanan Türkmenistan'da "Türkmenbaşı" soyadını alan Saparmurat Niyazov, devlet başkanı olmuştur. Niyazov'un Aralık 2006'da hayatını kaybetmesinin ardından Türkmen bürokrasisi içe-

risinde saygın bir konumu olan Gurbangulu Berdimuhammedov, Şubat 2007'de yapılan seçimlerde Türkmenistan'ın ikinci devlet başkanı seçilmiştir. 2012 Şubat'ında yapılan seçimleri de kazanan Berdimuhammedov, iktidardaki konumunu korumaktadır.

Başkanlık sistemiyle yönetilen Türkmenistan da bakanlar kurulu başkanlığını (başbakanlık) da devlet başkanı üstlenmektedir. Olağanüstü yetkilerle donatılmış olan devlet başkanı aynı zamanda ülkenin tek siyasi partisi olan Türkmenistan Demokratik Partisi'nin de başkanıdır.

125 sandalyeli meclis tek kanatlıdır ve üyeler beş yıllığına doğru- dan halk tarafından seçilmektedir. Türkmenbaşı, ülkeyi oldukça otoriter bir anlayışla yönetmiştir. Batı tarzı piyasa ekonomisini destekle- se de Batı tarzı liberal demokra- sinin ülkeyi kaosa sürükleyeceği- ni iddia eden Türkmenistan yöne- timi, ülkede muhalefeti bastırmıştır. Türkmenistan'da çok partili siyasi yaşam desteklenmemiştir. Gurban-

gulu Berdimuhammedov ile ülkeye daha fazla siyasal esneklik gelse de iktidarın otoritesi anlamında pek bir değişiklik olmamıştır. 2008 yılında yapılan anayasa değişikliği ile çok partili hataya geçilmiş görünmek- le birlikte, Türkmenistan Demokra- tik Partisi ülkenin tek siyasi partisi olmayı sürdürmektedir.²⁴

Türkmenistan, ABD'nin Afganis- tan operasyonu sırasında ABD'ye belli kolaylıklar sağlasa da Ameri- kan askerî yardımlarını uzunca bir süre reddetmiş ve tarafsızlık statü- sü çerçevesinde Washington'la iliş- kilerini düşük düzeyde tutmaya ça- lışmıştır. Bu özellik, Türkmenistan'ı bölgeye yapılan Amerikan yardım- larından en az pay alan ülke konu- muna getirmiştir.⁵⁵

SOSYOEKONOMİK DURUM

➤ Türkmenistan'da büyük ölçüde su- lanabilen ovalarda yoğun bir tarım- sal üretim yapılmaktadır. Pamuk ve buğday en önemli iki ürünüdür. Tarım GYSİH'nin %8'ini oluşturmakla birlikte iş gücünün yaklaşık yarısı bu alanda istihdam edilmektedir. Ülke ekonomisinin büyük kısmı pet- rol ve doğalgaza bağlıdır. Bunun- la bağlantılı olarak da 2014 yılı- dan itibaren düşük enerji fiyatları, Türkmenistan'ın ekonomik büyü- mesini engellemekte ve hükümet gelirlerini giderek azaltmaktadır. Türkmen hükümeti, ekonomik faa- liyetleri çeşitlendirmeye çalışsa da bu konuda henüz kayda değer bir ilerleme sağlanamamıştır. Türkme- nistan'ın hem ihracatında hem de ithalatında Türkiye önemli bir yere

sahiptir. Ayrıca Çin de Türkmenis- tan ekonomisi için önemli bir ak- tör konumundadır.

Ülkenin en yoğun nüfuslu alan- ları güney, doğu ve kuzeydoğu va- halarıdır. Nüfusun yaklaşık yarısı başkent Aşkabat ve çevresinde ya- şamaktadır. Türkmenistan'da, Ka- rakum başta olmak üzere ülkenin önemli bir bölümünü kaplayan çöl- ler mevcuttur.

Çamur tabakaları, kuraklık ve toz fırtınası, Türkmenistan'da en sık görülen doğal afetler olarak dik- kat çekmektedir. Ayrıca tarım ilaç- larıyla suların kirlenmesi, zayıf su- lama yöntemlerinden dolayı top- rağın tuzlanması gibi etkenler de ülkedeki çölleşmeyi artırmaktadır.

TÜRKMENİSTAN'DA EĞİTİM

➤ Bağımsızlıktan itibaren ülkede eği- tim yapısı pek çok kez değişime uğ- ramış ve çeşitli reformlar gerçek- leştirilmiştir. Sovyetler Birliği'nin

ideolojik eğitim sistemini bırakıp daha modern ve uluslararası bir eğitim sistemine geçilmesi için yo- ğun bir çaba harcanmıştır.⁵⁶ Eğitim-

de Türkmen dilinin esas alınması-na büyük önem verilmiştir. Diğer Orta Asya ülkeleriyle kıyaslandığında Rus nüfusun azlığı ve daha bütüncül bir etnik yapıya sahip olması, bu bağlamda Türkmenistan'ın işini kolaylaştırmıştır.

Bağımsızlık sonrası pek çok alanda reform düşüncesiyle başlatılan “Türkmenistan’ın Altın Asrı” projesi, eğitimde beklenen gelişmeyi sağlayamamıştır. Türkmenistan’da alfabe değişikliğinin yarattığı yeni ders kitaplarının yazımı, basımı ve dağıtımıyla ilgili sorunlar 2006 yılına kadar sürmüştür. Özellikle büyük şehirler dışındaki yerleşim yerlerine ders kitabı ve diğer eğitim malzemelerinin ulaştırılamaması, ayrıca fizik ve kimya derslerinin lise programlarından kaldırılmış olması, Türkmen öğrencileri diğer ülkelerdeki yaşıtlarından bilgi açısından geride bırakmıştır. 2004 yılına kadar 12.000 öğretmenin işten çıkarılması da ilk ve ortaöğretimde nitelikli kadro sıkıntısına yol açmıştır.⁵⁷

Türkmenistan’ın ilk devlet başkanı Saparmurat Niyazov, Sovyet sonrası dönemde ulus inşası sürecinde kurucu kimlik olarak millî düşünce ve tarihî değerlere büyük önem vermiştir. Bu noktada Türkmen halkının kökenini oluşturan Oğuz kültürü ve tarihi, ülkenin her tarafında tekrardan canlandırılmaya çalışılmıştır. Bu durum Türkiye-Türkmenistan ilişkilerine de olumlu yansımıştır.⁵⁸

2007 yılında göreve gelen Türkmenistan Devlet Başkanı Gurbangulu Berdimuhamedov, ilk reform uygulamalarını eğitim alanında gerçekleştirmiştir. Zorunlu eğitimi 9 yıldan 10 yıla çıkaran Türkmenbaşı, Türkmen öğrencilerin yabancı ülkelerde öğrenim görmesi için daha önce konulan kısıtlamaları kaldırmıştır. UNICEF (BM Çocuklara Yardım Fonu) ile eğitim konusunda iş birliği yapmayı da kabul eden Berdimuhamedov, eğitim alanında Niyazov’a göre uluslararası kurumlarla daha fazla ortak proje gerçekleştirmiştir.⁵⁹

TÜRKİYE-TÜRKMENİSTAN İLİŞKİLERİ

➤ Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından 27 Ekim 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan Türkmenistan'ı ilk tanıyan ve Aşkabat'ta büyükelçilik açan ilk ülke Türkiye'dir. Türkmenistan'ın tarafsızlık statüsünü destekleyen Türkiye ve Türkmenistan arasındaki ikili ilişkiler, "Bir Millet, İki Devlet" temelinde sürdürülmektedir. Türkmen tarafı da ilişkileri "kemik kardeşliği" olarak tarif etmektedir.

İki ülke arasındaki iş birliği dış politika, ticaret, ekonomi, kültür, eğitim başta olmak üzere her alanda olumlu bir seyir izlemektedir. Sadece 2015'ten 2018 yılına kadar iki ülke arasında 10'un üzerinde yüksek düzeyli siyasi ziyaret gerçekleştirilmiştir. Bu noktada TİKA (Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı) ve TÜRKSOY (Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı), iki ülke arasında önemli bir iletişim ağı sağlamaktadır.

Bu siyasi ilişkilerin yanında iki ülke arasında insani ilişkiler bağlamında da önemli bir yakınlık söz konusudur. Türkmenistan'da yaşayan 10.000'e yakın Türk vatan-daşı, iki ülke arasında köprü vazifesi görmektedir. Her yıl çok sayıda Türkmen vatandaşı da turizm ve ticaret amacıyla Türkiye'ye gelmektedir. Birçok Türkmen öğrencinin Türkiye'de eğitim görmesi ve Türkmen-Türk evliliklerinin yaygınlaşması, toplumsal bağları daha da kuvvetlendirmiştir.

Ayrıca Türkmenistan'ın Hazar kıyılarındaki turizm yatırımlarında Türk inşaat firmalarının etkin görev alması ve yine Türkmenistan'ın dış açılım projesinde önemli yer tutan telekomünikasyon alanında da Türk firmalarının bulunması, ikili ilişkilerin önemini ortaya koymaktadır.⁶⁰ Türkmenistan'daki 1.400'ün üzerindeki Türk şirketinin toplam yatırımının 50 milyar doları bulunduğu be-

lirlenmektedir. Mevcut ticaret hacmi 3 milyar dolar gibi bir rakamla potansiyelin çok altında kalsa da gerçekleştirilecek projelerle bu rakamın çok daha yükseğe çıkarılabileceği açıktır. Türkiye'nin Türkmenistan'dan yaptığı ithalatın %90'nını pamuk ve pamuk ipliği oluşturmaktadır; doğalgazın ise ikili ticarete bir etkisi yoktur.

Öte yandan Türkiye-Türkmenistan ilişkilerinin zirveye taşınması kurulacak doğalgaz ticareti sayesinde olacaktır. Nitekim uzun yıllardır üzerinde çalışılan Trans Hazar Doğalgaz Boru Hattı projesinin gerçekleştirilmesi, iki ülke için de büyük avantajlar sağlayacaktır. Ancak bugüne kadar Hazar Denizi'nin paylaşımı konusunda kıyıdaş devletler arasındaki uyuşmazlıklar ve Rusya ile İran'ın baskıları, bu projenin hayata geçirilmesini engellemiştir. 2018 Ağustos'un-da Hazar Denizi'nin statüsüne dair varılan anlaşmanın uygulanabilirliği, bu projenin de akıbetini belirleyecektir.

Türkiye ve Türkmenistan arasındaki ikili ilişkiler, "Bir Millet, İki Devlet" temelinde sürdürülmektedir.

KIRGIZİSTAN

Kırgızistan, bölgenin diğer ülkeleri ile kıyaslandığında hem yer altı zenginlikleri hem de sanayileşme açısından oldukça yetersiz bir görünüme sahiptir.

➤ Başkenti Bişkek olan Kırgızistan, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla 31 Ağustos 1991 tarihinde bağımsızlığını elde etmiştir. Kırgızistan'ın 6 milyona yakın olan nüfusu heterojen bir yapıya sahiptir. Ülke ku-

zeyde Kazakistan, batıda Özbekistan, güneybatıda Tacikistan ve güneydoğuda Çin ile komşudur. Para birimi Kırgız Somu olan ülkede genel olarak Kırgızca ve Rusça dilleri konuşulmaktadır.

KIRGIZİSTAN'DA KRONİK SORUNLAR VE DIŞ POLİTİKA

➤ Kırgızistan, bölgenin diğer ülkeleri ile kıyaslandığında hem yer altı zenginlikleri hem de sanayileşme açısından oldukça yetersiz görünmektedir. Bu durumun sonucu olarak da ekonomik anlamda dışa bağımlı bir ülkedir. Yer altı zenginlikleri açısından fakir olan ve ufak bir pazara sahip olan ülke, bu nedenle de Batı ile ekonomik ilişkilerini geliştirememiştir. Bağımsızlıkla birlikte özelleştirme denemelerinde bulunup liberal ekonomik düzen içerisinde yer almaya çalışsa da büyük sorunlarla karşılaşmıştır.⁶¹

Kırgız Parlamentosu daha Sovyetler Birliği yıkılmadan önce, 1989 yılında, Kırgızca'yı ülkenin tek resmî dili olarak kabul etmiştir. Rusların da yoğun olarak yaşadığı ülke de resmî dille ilgili tartışmalar Kırgız milliyetçiliğini artırmıştır. Sovyetler Birliği'nin yıkılması sonrası ortaya çıkan yeni tarih anlayışı çerçevesinde de Ruslar emperyalist olarak nitelenmiştir. Kırgızistan'da artan milliyetçi görüşten endişelenen Rus diasporasının önemli bir kısmı göç etmiştir. Rusya'dan bağımsız bir politika izlemek istese de Batı'dan yeteri kadar ekonomik ve siyasi destek alamayan Kırgızistan, 1995 yılından itibaren ülkesindeki Rusların hakkını korumadan Rusya'nın yardımını kazanamayacağını düşünmüştür.⁶²

Bu sebeple Kırgız yönetimi Ruslar üzerindeki baskıyı hafifletmiş, Kırgız

Parlamentosu da 1996 Mart'ında Rusçayı ülkenin resmî dillerinden biri olarak ilan etmiştir. Orta Asya ülkeleri arasında bağımsızlık sonrası Rusçayı resmî dil olarak kabul eden tek ülke olan Kırgızistan, bu sayede Rusya'nın ekonomik yardımlarına daha kolay bir şekilde sahip olmaya başlamıştır.⁶³ Günümüzde Oş ve Celalabad bölgelerinde yoğunlaşan Özbekler de Kırgızca ve Rusça'nın ardından Özbekçenin de resmî dil olmasını talep etmektedirler. Özbek azınlığın bu taleplerini protesto gösterileriyle dile getirmesi, Kırgızistan'ın en önemli problemlerinden biridir.

Kırgızistan ayrıca, ekonomik sıkıntılarını hafifletebilmek amacıyla Afganistan operasyonu sırasında Manas Üssü'nü ABD'ye tahsis etmiştir. Aralık 2001'den itibaren faaliyete geçen üs, ABD'den alınan kira ile ülke ekonomisi için oldukça önemli bir mali kaynak oluşturmuştur. 2005 yılında Özbekistan'daki Amerikan üssünün kapanmasının ardından Manas Üssü, Washington için daha da değerli bir hale gelmiştir. Dönemin ABD Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice, 2005 Ekim'inde Kırgızistan'ı ziyaret ederek Manas Üssü'nün kullanımı konusunda yeni bir anlaşma imzalamıştır. Bişkek yönetimi 2003 yılında da Kant Üssü'nü Rusya'ya tahsis etmiş ancak Moskova üs nedeniyle Kırgızistan'a herhangi bir bedel ödememiştir.

Bölgenin en istikrarsız ülkesi olarak görülen Kırgızistan'da 2005 yılında iktidarın dışladığı yoksul güney halklarının desteğini alan muhalefet, gerçekleştirdiği Lale Devrimi ile Asker Akayev'i devirmiştir. Bu renkli devrimle Kırgız milliyetçiliği tekrardan yükselirken, Rus diasporasının Rusya'ya göçü hızlanmıştır. 2005 yılı Rusya'nın Orta Asya politikasında da bir dönüm noktası olmuştur. İlk başlarda renkli devrim olarak nitelenen bu gelişmelerden Batı'nın yarar sağlayacağı düşünülürken, Moskova'nın sergilediği tutum Kurmanbek Bakiyev'i Rusya'ya daha çok yaklaştırmıştır. Büyük ekonomik problemlerle karşı karşıya kalan Kırgızistan, çözümü Rusya'da aramış ve her geçen yıl Moskova'ya daha bağımlı hale gelmiştir.

Özellikle coğrafi uzaklık dikkate alındığında Kırgızistan, ABD yerine Şangay İşbirliği Örgütü çatısı altında Rus ve Çin etkisine daha

açık bir durumda olduğunun her zaman farkında olmuştur. Bişkek yönetimi, Amerikan üssü için isteksiz davransa da bu durumdan maksimum faydayı sağlamaya çalışmıştır. Nitekim 2006 Temmuz'unda yenilenmesi gereken kira sözleşmesi, Kırgızistan'ın talebi üzerine 2 milyon dolar yerine 17,4 milyon dolar seviyesine yükseltilmiş ve beş yıl için anlaşılmıştır. Ancak Manas Üssü konusunda Washington ve Bişkek arasındaki ilişkiler bu tarihten itibaren oldukça sorunlu bir hale gelmiştir. Özellikle Moskova'nın desteğini alan Bişkek yönetimi, Şubat 2009'da üssün kapatılmasına yönelik bir karar tasarısını kabul etmiştir. İkili müzakereler sonucu 24 Haziran 2009 tarihinde imzalanan Karşılıklı Yarar Anlaşması'yla Manas Üssü'ne yeni bir statü kazandırılmıştır. 17,4 milyon dolar olan üs kirası, 60 milyon dolara çıkarılırken, üs bundan böyle Afganistan operasyonu için bir transit merkez

Bölgenin en istikrarsız ülkesi olarak görülen Kırgızistan'da 2005 yılında iktidarın dışladığı yoksul güney halklarının desteğini alan muhalefet, gerçekleştirdiği Lale Devrimi ile Asker Akayev'i devirmiştir.

**Kırgızistan Orta
Asya'nın demokrasi
yönünden en
fazla ilerleyen
ülkesi olarak
nitelendirilmektedir.**

statüsünde değerlendirilmiştir. Manas Üssü 2014 yılında tamamen kapatılmıştır.⁶⁴

2005'teki Lale Devrimi'ne benzer bir şekilde, ülkede devam ekonomik-sosyal sorunlar, 2010 yılında bu sefer de Kurmanbek Bakiyev'in halk hareketleri ile devrilmesine sebep olmuştur. Bu olayların ardından hazırlanan yeni anayasa ile Kırgız siyaseti normalleşmeye başlamıştır. İktidar değişikliği dış politikada radikal değişimler yaratmamış, Rusya ile yakın ilişkiler devam etmiştir. Hatta Kırgız siyaseti, içinde bulunduğu birçok krizin ancak Rus yardımı ile çözüleceğine dair bir kanaat içerisine girmiştir.

Devam eden süreçte Kırgızistan'ın güney-kuzey bölgeleri arasındaki ekonomik ve sosyal farklılıklar ile ülke ekonomisinin Rusya'ya bağımlılığı daha da artmıştır. Ayrıca ülke içindeki Rus ve Özbek azınlığın durumu da Kırgızistan'ı istikrarsızlaştırmaya devam etmektedir.⁶⁵

Petrol ve doğalgaz gibi fosil kaynakları sınırlı olan Kırgızistan, diğer Orta Asya ülkelerine nazaran su bakımından zengindir. Bişkek yönetimi, suyu, hidroelektrik santrallerin-

de elektrik üretmek için kullanmayı tercih ederken, bu yöntemin gereği olarak kış döneminde barajlarından su bırakmakta ve üretilen elektrik enerjisini satarak diğer enerji ürünlerini satın almayı planlamaktadır. Kış döneminde bırakılan sudan herhangi bir fayda sağlayamayan Orta Asya ülkeleri ise, ihtiyaç duydukları elektrik enerjisini diğer fosil kaynaklarından elde etmekte ve tarım üretim alanlarını genişletebilmek ve tarımsal üretimi artırabilmek amacıyla Kırgızistan'dan yaz döneminde daha fazla su bırakmasını talep etmektedirler.⁶⁶

Aralık 2016'da Özbekistan'da yaşanan iktidar değişiminin ardından Başkan Mirziyoyev'in Özbek dış politikasında başlattığı değişim Kırgızistan'ı da etkilemiştir. Mirziyoyev'in 2017 Eylül'ünde Kırgızistan'a düzenlediği tarihî ziyaretle birlikte Özbekistan ve Kırgızistan sınır problemlerinin büyük kısmı çözülmüş ve kalan ihtilaflar da müzakere edilmeye başlanmıştır. Ayrıca görüşmeler sırasında iki ülke arasında demiryolu inşaatı konusunda da anlaşılmıştır.

KIRGIZİSTAN'DA SİYASİ YAPI

Bağımsızlığını kazandığı dönemden itibaren başkanlık sistemi ile yönetilen Kırgızistan'da 2010 Nisan'ında başlayan halk hareketleriyle Cumhurbaşkanı Bakiyev görevinden uzaklaştırılmış ve muhalefet lideri Roza Otunbayeva öncülüğünde yeni bir anayasa hazırlanmıştır. 7 Haziran 2010 tarihinde kabul edilen yeni anayasa ile de parlamenter sisteme geçilmiştir. Kırgızistan parlamentosu tek kanatlı olup beş yıllığına seçilen 120 üyeden oluşmaktadır.⁶⁷

Siyasi geçiş süreci çerçevesinde Ekim 2011'de yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerini eski başbakanlardan Almazbek Atambayev'in ka-

zanmasıyla Orta Asya'da ilk kez liderlik demokratik yollarla el değiştirmiştir. Yeni anayasa ile birlikte cumhurbaşkanlığı seçimlerinin altı yıl arayla yapılması ve bir kimse'nin sadece bir dönem cumhurbaşkanı seçilmesi karara bağlanmıştır. Parlamenter yapıya rağmen ülkede en güçlü aktör başbakan değil cumhurbaşkanıdır. Ülke idari olarak Çuy, Issık Gölü, Oş, Talas, Narın, Celal-Abad ve Batken olarak yedi bölgeye ayrılmıştır. Başkent Bişkek ve Oş şehrine özel statü verilmiştir.

Atambayev'in de etkisiyle 11 Aralık 2016 tarihinde yapılan anayasa değişikliği ile Kırgızistan Anayasa-

sı'nda cumhurbaşkanının yetkileri kısıtlanırken, başbakanın yetkileri artırılmıştır. Cumhurbaşkanlığındaki "ikinci dönem yasağı" gerekçesiyle böyle bir değişime gidilmiştir. Atambayev'in başbakanlık koltuğuna oturacağı iddiaları or-

taya atılmışsa da bu durum gerçekleşmemiştir. 2017 Ekim'inde gerçekleştirilen cumhurbaşkanlığı seçimlerini Sooronbay Ceenbekov kazanırken, Kırgızistan Orta Asya'nın demokrasi yönünden ilerleyen ülkesi olarak nitelendirilmiştir.

SOSYOEKONOMİK DURUM

Ülkede hem kentlerde hem de kırsal kesimde kadınların iş hayatına katılımı yüksek seviyededir.

❧ Kırgızistan'da halkın büyük çoğunluğu kırsal alanlarda yaşamaktadır. En yoğun nüfus, başkent Bişkek ve çevresindedir. Batıdaki Oş bölgesinde de nüfus yoğunluğu nispeten fazladır. Ülkenin nüfus yoğunluğu en az olan bölgeleri ise Tanrı Dağları ve çevresindedir. Ülkede hem kentlerde hem de kırsal kesimde kadınların iş hayatına katılımı yüksek seviyededir.

Pamuk, altın, yün ve et Kırgızistan'ın en önemli ihraç mallarıdır. Kırgız göçmen işçilerin ağırlıklı olarak Rusya ve Kazakistan'dan yaptıkları para transferleri, ülke-

nin GYSİH'nin dörtte birini aşmaktadır. Ülkede fakirlik sınırı altındaki nüfus, yaklaşık %30 gibi yüksek bir orana sahiptir. Kırgızistan'ın ikili ticaretinde İsviçre, Türkiye ve Çin önemli bir yer tutmaktadır.

Ülkenin en önemli toplumsal problemlerinden biri "kız kaçırma" geleneğidir. Sivil toplum kuruluşları her yıl 17.000 kızın kaçırıldığını rapor etmektedir. Kırgızistan'a yapılan baskılar üzerine hükümet denetimler yapmaya başlasa da bu konu hâlâ büyük bir sorun olmaya devam etmektedir.

Kırgızistan'da çok sayıda Batılı sivil toplum kuruluşu faaliyet göstermektedir. Bunlardan birçoğu Hristiyan misyoner örgütleri olarak çalışmaları yürütmektedir. Ülkede bulunan pek çok aşevi, yardım kuruluşu ve ye-

timhane bu misyoner örgütler tarafından idare edilmektedir; özellikle İsveç, Danimarka ve Almanya merkezli STK yoğunluğu dikkat çekmektedir. Ekonomik durumun yetersizliği de bu örgütlere yönelik ilgiyi artırmıştır.

KIRGIZİSTAN'DA EĞİTİM

❧ Kırgızistan'ın siyasi birliği, 1924 yılında Sovyetler Birliği bünyesinde bir özerk bölge olarak sağlanmıştır. Ülke 1936 yılında Sovyet idaresi altındaki cumhuriyetlerden biri haline gelmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Kırgızistan, 31 Ağustos 1991'de bağımsızlığını ilan etmiştir. 2005 yılına kadar devam eden Asker Akayev'in cumhurbaşkanlığı süresinde ve sonraki dönemde anayasa üzerindeki siyasi çekişmeler, muhalif hareketler ve geniş çaplı protesto gösterileri Kırgızistan'a istikrarsız bir görünüm vermiştir.⁶⁸

Kırgızistan'da eğitim, anayasada bir kanunla düzenlenmiştir. Kırgızistan Eğitim Kanunu'na göre tüm Kırgız vatandaşları devlet okullarında ücretsiz eğitim alma hakkına sahiptir. 1992'de çıkarılan yeni kanunlar-

la özel okul ve üniversitelere de izin verilmiştir. Eğitimde esas dil Kırgızcadır ancak Rusçanın etkisi de devam etmektedir. Kırgızistan'da zorunlu eğitim 11 yıldır. Öğrencilerin okumak mecburiyetinde oldukları 11 yıllık sürenin birinci sınıftan beşinci sınıfa kadar olan dönemi başlangıç, beşinci sınıftan dokuzuncu sınıfa kadar olan dönemi orta, dokuzdan on bire kadar olan dönemi ise yüksek olarak isimlendirilmektedir. 11 yıllık orta öğretimi başarıyla tamamlayan öğrenciler, yükseköğretim kurumlarından herhangi birine başvurma hakkına sahip olmaktadır.⁶⁹

Diğer Orta Asya Türk cumhuriyetleri gibi Kırgızistan'da da okuma yazma oranı neredeyse %100 civarındadır. Kırgızistan ekonomik anlamda büyük sıkıntılar yaşasa

da eğitim harcamalarına GSYH'sinden önemli paylar ayırmıştır. Bu durum devletin eğitim konusunda ciddi bir gelişim kaydetmek istediğinin göstergesidir.

Bunlara ilaveten 1995'te imzalanan bir anlaşma ile Türkiye Cumhuriyeti tarafından desteklenen Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi kurulmuştur. Başkent Bişkek'te bulunan üniversite, Türkiye'nin ülkedeki en önemli varlık göstergesidir. Ba-

ğımsızlık sonrası ülkeye yapılan en ciddi yatırım olarak gösterilen Manas  niversitesi, binlerce Kırgız gencinin Türkiye Türkçesi öğrenmesini

sağlamıştır. Buna ilaveten binlerce Türk  ğrencinin de bu üniversitede eğitim alması, Türk ve Kırgız toplumlarını birbirine yaklaştırmıştır.

Bağımsızlık sonrası ülkeye yapılan en ciddi yatırım olarak gösterilen Kırgızistan-Türkiye Manas  niversitesi, binlerce Kırgız gencinin Türkiye Türkçesi öğrenmesini sağlamıştır.

TÜRKİYE-KIRGIZİSTAN İLİŞKİLERİ

  Türkiye 16 Aralık 1991 tarihinde Kırgızistan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olmuştur. İki  lke arasındaki diplomatik ilişkiler 29 Ocak 1992 tarihinde tesis edilmiştir. Bu süreçte karşılıklı olarak Bişkek ve Ankara'da b y kel likler açılmıştır.

1992 yılından itibaren Kırgızistan ve Türkiye arasında 30'u aşkın üst düzey ziyaret gerçekleşmiş ve 100'den fazla ikili anlaşma imzalanmıştır. İki  lke arasında özelikle 1992 tarihli Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması, 1997 tarihli Ticaret ve Ekonomik İşbirliğı Anlaşması, 1999 tarihli  ifte Vergilendirmenin  nlenmesi Anlaşması, 1997 tarihli Gümrük Alanında İşbirliğıne dair Mutabakat

ve 2002 yılında da Uzun Vadeli Ticari ve Ekonomik İş Birliğı Programı'nın imzalanmasıyla ekonomik ilişkiler yasal bir zemine oturtulmuştur.

1997 yılında iki ülke arasında imzalanan Ebedi Dostluk ve İşbirliğı Anlaşması ile stratejik ortaklığın temelleri atılmıştır. 1999 yılında yayımlanan "Türkiye ve Kırgızistan: Birlikte 21. Yüzyıla" bildirisi ile devam eden güçlü ortaklık, 2011 yılında imzalanan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliğı Konseyi (YDSK) kurulmasına kadar ilerlemiştir. Türkiye ve Kırgızistan ilişkileri, stratejik ortaklık seviyesinde sürdürülmektedir. İki  lke arasında siyasi, ekonomik, askerî, kültürel ve eğitim alanında 200' n  zerin-

de anlaşma ve protokol bulunmaktadır. İkili ilişkilerin yanında Türkiye'nin Orta Asya'daki girişimlerinde de Kırgızistan'ın etkin bir katılım gösterdiği görülmektedir. Bişkek yönetimi, başta Türk Konseyi olmak üzere Türk dünyası içindeki oluşumlarda yer almakta ve bu tür çalışmalara destek vermektedir.⁷⁰

2006 yılı itibarıyla Türkiye, Orta Asya Türk cumhuriyetleri arasında ekonomik açıdan en zayıf durumunda bulunan Kırgızistan'a en çok yatırım yapan ülke olmuştur. 1992 yılında Kırgızistan'da faaliyetlerine başlayan TİKA da bölgede oldukça aktif bir politika izlemiştir.

1995 yılında kurulan Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, ikili ilişkileri olumlu yönde etkilemeye devam etmektedir. Kırgız halkının bağımsızlık sonrası ülkeye yapılan en ciddi yatırım olarak nitelendirdiği Manas Üniversitesi, iki halk arasında önemli bir köprü vazifesi görmektedir.

Bütün bu olumlu gelişmelere karşın Kırgızistan, özellikle Atambayev'in son döneminde, FETÖ ile mücadele konusunda Türkiye'nin politikalarına zıt bir yönelim sergilemiş ve ilişkiler belli oranda gerginleşmiştir. Ancak Atambayev'in görevden ayrılması sonrası Türkiye ve Kırgızistan arasındaki bazı sıkıntıların ortadan kaldırıldığı gözlemlenmiştir.

SONUÇ

❖ Tarihî açıdan Türk uygarlığının beşiği olan Orta Asya, 17. yüzyıldan itibaren Rus işgallerine maruz kalmıştır. I. Petro ile birlikte belirginleşen Rusya'nın imparatorluk olma hayali, Orta Asya'ya verilen önemi artırmış ve bölgeye yönelik işgal girişimlerini yoğunlaştırmıştır. I. Petro'nun ardılları da benzer bir siyaset izlemiş ve 19. yüzyılda İngiltere ile yaşanan, daha sonradan "Büyük Oyun" olarak adlandırılan küresel mücadelede bölge daha da değerli bir hale gelmiştir. 1880'lerde ise Orta Asya neredeyse tamamen Rus Çarlığı tarafından ele geçirilmiştir. Üç asırdan fazla süren Rusya'nın Orta Asya'ya egemen olma mücadelesi 1907 yılında İngiltere ile imzalanan anlaşmayla tes-cillenmiştir.

Sovyetler Birliği döneminde ise Orta Asya küçük farklılıklar üzerinden uluslara ayrılmış ve bölgenin bütüncül yapısı parçalanmaya çalışılmıştır. Rusya'nın bölgedeki hâkimiyeti Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılmasına kadar sürmüş, bu

tarihten itibaren bölgede yeni ulus devletler ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmada Sovyetler Birliği'nin dağılması akabinde bağımsızlıklarını kazanan Türk cumhuriyetlerinden Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Kırgızistan ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Asırlarca devam eden Rus işgali ve sistematik Sovyet politikalarının ardından bağımsızlıklarını kazanan yeni cumhuriyetlerin hepsi kronikleşen problemlerle mücadele etmiştir. Dahası hem iç hem de dış politikalarında Rusya'dan bağımsız hareket etmeyi zorlaştıran sosyoekonomik problemler, Sovyet sisteminin bir ürünü olarak öne çıkmıştır.

Bu anlamda bağımsızlık sonrası en ciddi problemlerle karşı karşıya kalan ülke olarak Kazakistan gösterilmiştir. Özellikle 1990'lı yılların başında ülkedeki demografik yapıda Kazakların çoğunluğu oluşturmaması ve ülkenin kuzeyinde yerleşik önemli sayıdaki Rus nüfusu büyük bir kriz oluşturmuştur. Bunun yanında Kazak ekonomisinin

Rusya'ya bağımlılığı ve Rus nükleer füzelerinin Kazakistan'da bulunması da Kazak dış politikasının bağımsız hareket etmesini zorlaştırmıştır. Ancak bütün bunlara rağmen geline süreçte Nazarbayev'in realist politikaları ile Kazakistan, bu temel problemleri belli ölçüde çözerken uluslararası ilişkilerde de kritik girişimlerde bulunmaya başlamıştır. Özellikle Astana'nın bir diplomasi merkezi haline gelmesi dikkat çekicidir. Ayrıca Kazakistan'ın sahip olduğu petrol ve doğalgaz kaynaklarıyla birlikte gelişen ekonomisi de ülkeyi Orta Asya Türk cumhuriyetleri arasında lider bir pozisyona getirmiştir.

Öte yandan bağımsızlık sonrası sahip olduğu konumu, kalabalık nüfusu ve köklü geçmişi ile Orta Asya'nın lider ülkesi olması beklenen Özbekistan ise İslam Kerimov'un uzun ve otokratik iktidar döneminde kapalı bir ülke görünümüne bürünmüş ve uluslararası sistemden soyutlanmıştır. Barındırdığı potansiyeli ortaya çıkaramayan ülke, hem komşularıyla hem de birçok devletle ilişkilerinde uzun süreli sorunlar yaşamıştır. Ancak Kerimov'un ölümünün ardından 2016 yılında iktidara gelen Mirziyoyev, gerek komşularla gerekse uluslararası sistemle ilişkilerini kısa sürede düzeltme başarısı göstermiştir. Ülkeyi tekrardan dünyaya açan ve sahip olduğu büyük potansiyeli ortaya çıkarmaya çalışan Mirziyoyev, önemli bir ilerleme kaydetmiştir. İlerleyen süreçte Özbekistan'ın bölgede ve küresel sistemde daha iyi bir konuma gelmesi ihtimalinin oldukça yüksek olduğu belirtilmektedir.

Bölgenin bir diğer ülkesi olan Türkmenistan için yapılan tahminlerde ise, sahip olduğu zengin petrol ve doğalgaz kaynakları ve bölgedeki diğer devletlerle kıyaslan-

dığında barındırdığı homojen nüfus yapısıyla Orta Asya'nın Katar'ı olacağı öngörülmüştür. Ancak 1995 yılında BM tarafından onaylanan "Daimi Tarafsız Ülke" statüsü Türkmen dış politikasına yön verirken, Türkmen liderler otoriter bir yönetim tarzı belirlemiş ve ülke uluslararası sistemden büyük ölçüde soyutlanmıştır. Ayrıca enerji kaynaklarının dağıtımı ve satışında gerekli başarının sağlanamamış olması da Türkmen ekonomisini beklene- nin aksine oldukça sıkıntılı bir hale getirmiştir.

Kırgızistan ise hem ekonomik hem de siyasi açıdan Orta Asya'nın en sorunlu devletidir. Ülkenin kuzeyi ve güneyi arasında bulunan sosyo-ekonomik fark, yer altı kaynaklarının yetersiz olması, nüfusun heterojen yapısı, bağımsızlıktan itibaren Kırgızistan'ın en büyük sorunlarıdır. Bunların yol açtığı sıkıntıların büyük bir kısmı hâlâ çözülebilmiş değildir. Bundan dolayı özellikle ekonomik açıdan Rusya başta olmak üzere dışarıya bağımlılık ülke için önemli bir sorun olarak görülmektedir. Ayrıca halk hareketleriyle yaşanan iktidar değişimleri, diğer Orta Asya devletleriyle kıyaslandığında Kırgızistan'ı demokrasi ve seçimler konusunda farklı bir noktaya getirmiştir. 2017 yılında çatışma olmadan seçimlerle gerçekleştirilen iktidar değişimi, Kırgızistan'ı Orta Asya'nın demokrasi konusunda en çok ilerleyen ülkesi olarak öne çıkartmıştır.

19. yüzyılda Rusya ve İngiltere arasında yaşanan "Büyük Oyun"-da olduğu gibi günümüz küresel güçleri arasında yaşanan jeopolitik mücadelede de Orta Asya kritik bir önem arz etmektedir. Daha- sı birçok farklı aktörün bölge üzerinde beklentileri ve bu yönde politikaları bulunmaktadır.

17. yüzyıldan itibaren bölgeyi etkilemeye başlayan işgallerle birlikte bölgenin tamamına hâkim olan ve Sovyet dönemi politikalarıyla Orta Asya'nın kaderini belirleyen Rusya, Soğuk Savaş sonrası dönemde de Orta Asya'daki faaliyetlerine devam etmektedir. Bu noktada mevcut yapılarından dolayı Türkmenistan ve Özbekistan'ın Rusya'dan daha bağımsız bir iç ve dış politika yürütmeye kabiliyetine sahip oldukları görülmektedir. Kırgızistan ve Kazakistan ise bağımsızlıktan itibaren izledikleri politikalarda Moskova'ya daha fazla dikkat etmek zorunda kalmışlardır. Ancak son dönemde Kazakistan'ın mevcut problemlerini belli ölçüde çözmesi ve uluslararası alanda artan etkinliği ile birlikte, Astana yönetimi hem iç hem de dış politikada Rusya'dan bağımsız hareket etme konusunda büyük bir ilerleme kaydetmiştir.

Kazakistan ve Kırgızistan'da bulunan askerî üslerine, bu dört dev-

letle sahip olduğu enerji başta olmak üzere ekonomik ilişkilerine ve işgal döneminden kalma kültürel mirasına rağmen Moskova'nın bölgedeki etkinliği giderek zayıflamaktadır. Öte yandan Çin, özellikle enerji anlaşmaları üzerinden bölge ülkeleriyle ciddi bir ticaret hacmine ulaşmıştır. Nitekim Rusya bölgedeki ekonomik etkinliğini büyük ölçüde Çin'e kaptırmıştır. Dahası AB ve Türkiye'nin Orta Asya'daki ekonomik faaliyetleri de her geçen gün artmaktadır.

Ayrıca bölgedeki Rus kültür ve dilinin etkisi de günden güne zayıflamaktadır. Bölge ülkeleri ulus devlet perspektifi çerçevesinde izledikleri politikalarla Rus etkisini sınırlandırmaktadır. Orta Asya'yı atayurdu olarak gören Türkiye ise Diyanet İşleri Başkanlığı, TİKA, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB) ve Yunus Emre Enstitüsü gibi kurumların yanında İHH başta olmak üzere diğer sivil toplum ku-

ruluşları ile bölgede etkinlik göstermektedir. Dahası özellikle Ahmet Yesevi ve Manas üniversiteleri olmak üzere bölgedeki Türkiye Cumhuriyeti destekli eğitim kurumları, Ankara'nın bu ülkelerdeki varlığını kuvvetlendirmektedir. Ayrıca son yıllarda Türk dizilerinin de etkisiyle bölge halklarının Türkiye Türkçesine olan ilgisi giderek artmaktadır. Nitekim Türkiye, Orta Asya'da kültür ve dil alanında büyük bir ilerleme kaydetmiştir.

ABD ise 1990'larda askerî ve siyasi olarak Orta Asya'da aktif bir görünüm sergilemeye çalışmış ancak beklediği etkiyi oluşturamamıştır. Bugün bölge ülkeleri ile gerçekleştirdiği ticaret ve desteklediği STK'lar, ABD'nin Orta Asya'daki görünürlüğü açısından önem taşımaktadır.

Gelecek perspektifinde Orta Asya üzerindeki küresel mücadelede "yabancı savaşçılar" konusu önemli bir yer tutacaktır. ABD, kamuoyu-

nu hazırlama noktasında bu kavramı çok sık bir şekilde kullanmaya başlamıştır. Dahası Batılı STK'ların, düşünce kuruluşlarının ve basının bölgeyi istikrarsız olarak göstermesi ve yeni bir çatışma alanı olarak sunması da dikkat çekicidir. Hâlbuki Suriye ve Irak'ta bulunan yabancı savaşçıların önemli bir kısmının Avrupa kökenli olduğu bilinmektedir. Yine son dönemde bölge ülkelerinin yaşadığı dönüşüm dikkate alındığında Orta Asya'da istikrarsızlıktan bahsetmek oldukça zordur. Aksine bölge ülkeleri hem kendi aralarında bir uyum sağlamış hem de uluslararası sisteme daha fazla katılım göstermişlerdir.

Bu sebeple küresel güçlerin bölgeyle ilgili atacağı adımlar dikkatle izlenmeli ve Orta Asya'nın bir çatışma alanına dönüştürülmemesi adına mücadele edilmelidir. İslam dünyasının en önemli merkezlerinden biri olan Orta Asya, istikrar ve refah ile anılmalıdır.

SONNOTLAR

- ¹ İlyas Kamalov, *Türk Cumhuriyetleri'nin Bağımsızlıklarının 20. Yılında: Rusya'nın Orta Asya Politikaları*, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Haziran 2011, s. 14.
- ² Kamalov, s. 15.
- ³ Paul Bushkovitch, *Rusya'nın Kısa Tarihi*, Çev. Mehmet Doğan, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2012, s. 265-266.
- ⁴ David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış: Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı?*, İstanbul: Epilson Yayınları, 2013, s. 31.
- ⁵ V. V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi*, İstanbul: Divan Kitap, 2015, s. 254-255.
- ⁶ Geoffrey Hosking, *Rusya ve Ruslar: Erken Dönemden 21. Yüzyıla*, Çev. Kezban Acar, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s. 443-445.
- ⁷ Peter B. Golden, *Dünya Tarihinde Orta Asya*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2014, s. 188-189.
- ⁸ Hosking, s. 578-579.
- ⁹ Sevinç A. Özcan, *Bir Sovyet Mirası: Rus Azınlıkları*, İstanbul: Küre Yayınları, 2005, s. 2-13.
- ¹⁰ Ferhat Karabulut, "İktidar ve Meşrulaştırma Mücadelesinin Odağı Orta Asya: Sovyetlerin Dil ve Eğitim Politikaları", *bilig*, S. 50, Yaz 2009, s. 71-73.
- ¹¹ Bushkovitch, s. 355.
- ¹² Betül Arslan, "Sovyet Rusya Hakimiyetinde Yaşayan Türklerin Ortak 'Birleştirilmiş Türk Alfabeti'nden 'Rus Kiril' Alfabetine Geçirilmesi", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 40, 2009.
- ¹³ 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında Rus İmparatorluğu'nda özellikle Türk kökenli Müslüman halklar arasında ortaya çıkan sosyal, siyasi, eğitim ve kültür alanlardaki yenilenme hareketi "Ceditçilik" olarak adlandırılmaktadır.
- ¹⁴ Ira M. Lapidus, *İslam Toplulukları Tarihi Cilt 2: 19. Yüzyıldan Günümüze*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s. 390.
- ¹⁵ Özcan, s. 14-15.
- ¹⁶ Golden, s. 209.
- ¹⁷ Gregory Gleason, *The Centreal Asian States: Discovering Independence*, Colorado: Westview Press, 1997, s. 155-157.
- ¹⁸ Gleason, s. 158-159.
- ¹⁹ Olivier Roy, *Yeni Orta Asya: Ya da Ulusların İmal Edilişi*, İstanbul: Metis Yayınları, 2000, s. 150-151.
- ²⁰ Lapidus, s. 385-398.
- ²¹ Özcan, s. 45-48.
- ²² Haluk Alkan, *Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal Hayat ve Kurumlar*, Ankara, USAK Yayınları, 2011, s. 37-39.
- ²³ Mohiaddin Mesbahi, *Central Asia and the Caucasus after Soviet Union*, Florida: The University Press of Florida, 1994, s. 216.
- ²⁴ Özcan, s. 55.
- ²⁵ Bayram Aliyev, *Rusya'nın Orta Asya'daki Askeri Üsleri*, Bilgesam, Temmuz 2016, s. 4-5.
- ²⁶ Elnur İsmayilov ve Türkan Budak, *Bağımsızlık Sonrası Kazakistan'ın Enerji Politikası*, Bilgesam, Şubat 2015.
- ²⁷ Alkan, s. 55-56.
- ²⁸ Cemile Kınacı, "Sovyetlerden Günümüze Kazakistan'da Kazak Dilinde Eğitim Politikaları", *Turkish Studies International Periodical for the Languages*, Vol. 5/4, Fall 2010, s. 1314.
- ²⁹ Salih Savaş, "Türk Dünyasında Eğitim Alanındaki Gelişmeler ve Yenilikler", *Journal of Azerbaijani Studies*, s. 273.
- ³⁰ Burak Çalışkan, "Türk Cumhuriyetlerinin Alfabe Mücadelesi ve Kazakistan'ın Harf Devrimi Kararı", *İNSAMER*, 13 Nisan 2017.
- ³¹ Savaş, "Türk Dünyasında Eğitim...", s. 275.
- ³² http://www.sesric.org/oic-member-countries-infigures.php?c_code=28&cat_code=2 (01.05.2017)
- ³³ Muzaffer Ercan Yılmaz, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye-Orta Asya Türk Cumhuriyetleri İlişkileri", Tayyar Arı (Ed.), *Orta Asya ve Kafkasya: Rekabetten İşbirliğine* içinde (419-439), Bursa: MKM Yayıncılık, 2010, s. 432.
- ³⁴ "Türkiye-Kazakistan Siyasi İlişkileri", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 20 Haziran 2018, http://www.mfa.gov.tr/turkiye-kazakistan-siyasi-iliskileri_tr.mfa
- ³⁵ bk. <https://eurasian-research.org/en>
- ³⁶ Alkan, s. 119.

- ³⁷ Tayyar Arı, "Orta Asya'da Siyasal, Toplumsal ve Ekonomik Yapılar, Güvenlik Sorunları ve İşbirliği Girişimleri", Tayyar Arı (Ed.), *Orta Asya ve Kafkasya: Rekabetten İşbirliğine* içinde (13-41), Bursa: MKM Yayıncılık, 2010, s. 19.
- ³⁸ Arı, "Orta Asya'da Siyasal...", s. 26-27.
- ³⁹ Zbigniew Brzezinski, *Büyük Satranç Tahtası: Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostrejik Gereklilikleri*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1997, s. 201.
- ⁴⁰ Mehmet Seyfettin Erol ve Sertif Demir, "Rusya Federasyonu'nun Orta Asya Politikaları", Sezgin Kaya (Ed.), *Rusya'nın Doğu Politikası* içinde (311-348), Bursa: Ekin Yayıncılık, 2013, s. 341.
- ⁴¹ Erol ve Demir, "Rusya Federasyonu'nun...", s. 341.
- ⁴² Arı, "Orta Asya'da Siyasal...", s. 16.
- ⁴³ "Özbekistan'ın Siyasi Görünümü", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 21 Haziran 2018, <http://www.mfa.gov.tr/ozbekistan-siyasi-gorunu-mu.tr.mfa>
- ⁴⁴ İsa Özkan, *Bağımsızlıklarının 15. Yılında Türk Cumhuriyetlerinde Eğitim ve Sosyal Değişme*, ATO-Türk Ocağı Yayınları, 2007, s. 117-118.
- ⁴⁵ Özbekistan, <https://www.okan.edu.tr/av-rasyamerkezi/sayfa/961/ozbekistan/> (02.05.2017).
- ⁴⁶ Yılmaz, "Soğuk Savaş Sonrası...", s. 428.
- ⁴⁷ Yılmaz, "Soğuk Savaş Sonrası...", s. 429-430.
- ⁴⁸ *BP Statistical Review of World Energy*, British Petroleum, 65. Baskı, Haziran 2016.
- ⁴⁹ Gleason, s. 152.
- ⁵⁰ Kadir Dikbaşı, "Türkmen Gazının Bağımsızlık Mücadelesi", *Avrasya Dosyası*, C. 7, No. 2, 2001, s. 87-89.
- ⁵¹ Mehmet Seyfettin Erol, "Türkmenistan Devletinin Dış Politikasının Sacayağı: Daimi Tarafsızlık Statüsü", *Avrasya Dosyası*, C. 7, No. 2, 2001, s. 129-131.
- ⁵² Bruce Pannier, "U.S. Official On Turkmenistan's Human Rights Record", *Central Asia Monitor*, S. 2, 2000, s. 27.
- ⁵³ Sinan Oğan, "Hazar'da Tehlikeli Oyunlar: Statü Sorunu, Paylaşamayan Kaynaklar ve Silahlanma Yarışı", *Avrasya Dosyası*, 2001, s. 147-150.
- ⁵⁴ Yılmaz, "Soğuk Savaş Sonrası...", s. 420.
- ⁵⁵ Tayyar Arı ve Ferhat Pirinççi, "11 Eylülün Gölgesinde Orta Asya'ya Yönelik Amerikan Politikası", Tayyar Arı (Ed.), *Orta Asya ve Kafkasya: Rekabetten İşbirliğine* içinde (295-324), Bursa: MKM Yayıncılık, 2010, s. 311.
- ⁵⁶ *Current Education Issues in Central Asia*, OSCE, 2003, s. 20-23.
- ⁵⁷ Özkan, s. 121.-122.
- ⁵⁸ Nermin Güler, "Geçiş Sürecinde Türkmenistan'ın Siyasi Yapısı: Türkmenbaşı Modeli", *Avrasya Dosyası*, C. 7, S. 2, Yaz 2001, s. 97-103.
- ⁵⁹ "Education in Turkmenistan", UNICEF, 2007, s. 1-3.
- ⁶⁰ "Türkiye-Türkmenistan Siyasi İlişkileri", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 15 Haziran 2018, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-turkmenistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>
- ⁶¹ Jyldyz Aknazarova, "Privatization in the Kyrgyz Republic", *Central Asia Monitor*, S. 3, 2000, s. 1-2.
- ⁶² Kamalov, s. 56.
- ⁶³ Roy, s. 238.
- ⁶⁴ Arı ve Pirinççi, "11 Eylülün Gölgesinde Orta Asya'ya Yönelik Amerikan Politikası", s. 314-315.
- ⁶⁵ Sethuko Yoshida, "A field Report on Economic Transition: Lifestyle Changes in a Village of Nothern Kyrgyzstan", *Central Asia Monitor*, S. 4, 1999, s. 5.
- ⁶⁶ Nasuh Uslu, "Orta Asya Ülkeleri Arasında İşbirliği ve Örgütlenme Çabaları", Tayyar Arı (Ed.), *Orta Asya ve Kafkasya: Rekabetten İşbirliğine* içinde (229-260), Bursa: MKM Yayıncılık, 2010, s. 239-240.
- ⁶⁷ "Kırgızistan'ın Siyasi Görünümü", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 15 Haziran 2018, <http://www.mfa.gov.tr/kirgizistan-siyasi-gorunu-mu.tr.mfa>
- ⁶⁸ *Kırgızistan Ülke Bülteni*, DEİK, 2012, s. 2.
- ⁶⁹ Özkan, s. 126.
- ⁷⁰ Türkiye-Kırgızistan Siyasi İlişkileri", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 15 Haziran 2018, <http://www.mfa.gov.tr/kirgizistan-siyasi-gorunu-mu.tr.mfa>

Orta Asya, coğrafi ve siyasi açıdan oldukça farklı tanımlara sahip bir bölgedir. En dar anlamda Sovyetler Birliği tarafından yapılan tanımlamada, Orta Asya'yı idari açıdan oluşturan unsurların Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan olduğu belirtilmiştir. Sovyetlerin dağılmasının ardından Orta Asya tanımlaması içerisine Kazakistan da dâhil edilmiştir. Geniş anlamda ise Afganistan ve Pakistan'ın kuzeyi, Doğu Türkistan, Rusya'nın güneydoğusu ve Moğolistan ile İran'ın kuzeydoğusu da Asya'nın okyanuslardan uzak iç kesimlerini tanımlamak için kullanılan bu coğrafi terim içerisinde yer almıştır. Tarihî açıdan ise Türk uygarlığının beşiği olan bölge, asırlar boyu "Türkistan" olarak adlandırılmıştır.

www.insamer.com

info@insamer.com

INSAMER

IHH İNSANİ VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR MERKEZİ
IHH HUMANITARIAN AND SOCIAL RESEARCH CENTER
مركز البحوث الإنسانية و الاجتماعية

